

AMBONY SKRZATUSKIE

Wstęp

Podniesienie kościoła w Skrzatuszu do godności bazyliki mniejszej wywołuje zainteresowanie i zachęca do badań nad fenomenem tego sanktuarium pielgrzymkowego². Wśród bardzo ważnych materialnych świadków wnętrza świątyni jest znajdująca się przy jej ścianie północnej ambona, poprawniej nazywana kazalnica³. Natomiast obok ołtarza od 2013 roku znajduje się jeszcze jedna ambona – mniejsza, współczesna. Celem niniejszego artykułu jest zapoznanie czytelnika z obydwoma ambonami. Kazalnica ma program ikonograficzny, który, jak zwykle w historii, był świadectwem życia duchowego czasów jej powstania. O czym mówią jej kształt, kompozycja i poszczególne elementy dekoracji? Czy dziś pozostała jedynie zabytkiem, dziełem sztuki barokowej? Kto i jakie funkcje można pełnić na ambonie? Nadanie tytułu bazyliki mniejszej obliguje gospodarza miejsca do szczególnej wrażliwości nie tylko w sferze estetyki, ale liturgicznej i prawnej posługi słowa Bożego⁴.

Ambona, jako miejsce głoszenia słowa Bożego lub jako sprzęt (mebel) liturgiczny, nie znalazła w literaturze, nawet teologicznej, znacznego miejsca⁵. Po Soborze Watykańskim II czytanie słowa Bożego i głoszenie homilii („strefa liturgii słowa”) zostało przeniesione z oddalonego od ołtarza miejsca w nawie w jego bezpośrednie sąsiedztwo („strefa liturgii ołtarza”). „Stół Słowa” – jak ambonę określa sobór – znacząco zmniejszył się w swojej konstrukcji, przestał być wyjątkowo eksponowany, jak w poprzednich wiekach.

¹ Bp dr Krzysztof Zadarko, biskup pomocniczy diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej; ORCID: 0000-0003-0866-8307. Adres do korespondencji: 75-656 Koszalin, ul. Norwida 8, e-mail: kzadarko@episkopat.pl.

² Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z dn. 9.11.2018 r. o nadaniu kościołowi sanktuarijnymu w Skrzatuszu tytułu i godności bazyliki mniejszej podpisany przez kard. Roberta Saraha, AKDK-K LS 4–1/19.

³ W dalszym tekście miejscami, ze względu na utrwalony zwyczaj, będzie stosowany zamienny termin ambona.

⁴ Mariusz Szypa, „Bazylika mniejsza według prawa liturgicznego”, *Kościół i Prawo* 7, 20 (2018): 149–162.

⁵ Zobacz w literaturze polskiej najbardziej znane opracowanie liturgisty ks. prof. Nadolskiego, (Bogusław Nadolski, *Ambona. Historia, znaczenie, symbolika* (Kraków: Petrus, 2008) lub Jan Twardy, „Miejsce i funkcje ambony w przestrzeni sakralnej”, w: „*Praedicamus Christum Crucifixum*”. *Słowo Boże w liturgii Kościoła*, red. Andrzej Żądło (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2010), 287–304. Obszerniejsze opracowania teologiczne i historyczne poświęcone ambonie można znaleźć np. w j. niemieckim. Zwłaszcza dwa dzieła niemieckiego pastoralisty i homilety Alberta Damblona są godne polecenia: *Zwischen Kathedra und Ambo: zum Predigtverständnis des II. Vatikanums – aufgezeigt an den liturgischen Predigtorten* (Düsseldorf: Patmos Verlag, 1988) oraz *Ab-kanzeln gilt nicht. Zur Geschichte und Wirkung christlicher Predigtorte* (Münster–Hamburg–London: Lit Verlag, 2003).

1. Barokowa kazalnica

Wiedzę o skrzatuskiej, zabytkowej kazalnicy (fot. 3 i 4 w Aneksie 5) można znaleźć w kilku dokumentacjach konserwatorsko-restauratorskich i naukowo-historycznych wykonanych na zlecenie państwowych służb konserwatorskich i parafii w Skrzatuszu. Pierwsza praca znajduje się w archiwum pilskiej delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu, wykonana została przez mgr Beatę Rymkiewicz w 1988 r., prawdopodobnie w związku z planowanymi uroczystościami koronacji cudownej Piety w tymże roku⁶. Autorem drugiej, tzw. dokumentacji powykonawczej po renowacji ambony w latach 1998–1999, jest wykonawca tych prac, pochodzący z Lubonia k. Poznania Krzysztof P. Tomczak⁷. Trzecim źródłem jest studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie opracowane przez historyka sztuki Rafała Plebańskiego z Biura Dokumentacji Zabytków w Poznaniu w 2009 r.⁸

Na podstawie dostępnych źródeł można przypuszczać, że kazalnica została wykonana w tym samym czasie, gdy budowano obecny, barokowy kościół, dzięki finansowej fundacji wojewody poznańskiego i starosty nowodworskiego Wojciecha z Goraja Brezy w latach 1687–1694⁹. W momencie konsekracji kościoła 6 marca 1701 r. (w niedzielę *Laetare*) przez poznańskiego biskupa pomocniczego Hieronima Wierzbowskiego ambona powinna była zostać ukończona. Wiadomo, że kolejne ołtarze w kościele skrzatuskim były erygowane w następnych latach po zakończeniu budowy kościoła, np. malowidła ściennie w 1669 r., ołtarze Męki Pańskiej w 1715 r. i Aniołów Stróżów, a organy w 1790 r.¹⁰

Zaangażowany w działalność katolicką Breza był protektorem i dobrodziejem działających w niedalekim Wąlczu jezuitów. Nie wiadomo, w jakim stopniu styl włoskiego baroku bryły i wnętrza kościoła zawdzięczamy właśnie jemu, a na ile wpływom jezuitów. Nie wiadomo też czy projektantem ambony i wykonawcą jest domniemany autor projektu kościoła [Andrzej] Borejsza¹¹. Czy jest on również projektantem wy-

⁶ Beata Rymkiewicz, *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NM Panny w Skrzatuszu. Architektura i wystrój wnętrza. Dokumentacja historyczna wykonana na zlecenie Urzędu Wojewódzkiego, Wydziału Kultury i Sztuki, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Pile* (Szczecin: PP Pracownia Konserwacji Zabytków, Oddział w Szczecinie, Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej, 1988), Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Konserwatora Zabytków, Delegatura w Pile.

⁷ Krzysztof P. Tomczak, *Dokumentacja konserwatorsko-restauratorska. Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, gm. Szydłowo, woj. Wielkopolskie. Ambona przyścienna z kon. XVII w., Poznań, maj 1998–grudzień 1999*, opracowanie na zlecenie proboszcza parafii ks. Henryka Olesika SDB, mps.

⁸ Rafał Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie* (Poznań: Biuro Dokumentacji Zabytków, 2009), 45–47.

⁹ Marek Fijałkowski, „Wojciech Konstanty Breza – fundator kościoła skrzatuskiego”, *Rocznik Skrzatuski* 1 (2013): 113. Rok 1682 jest w: Krzysztof Hagedorn, *Dzieje parafii w Skrzatuszu w Polsce przedrozbiorowej (do 1772 r.)*, mps (Lublin, 1988), 76–77.

¹⁰ W sprawie daty wykonania ambony nic nie wniosły dokładne jej badania przed pracami konserwacyjnymi K.P. Tomczaka w latach 1998–1999.

¹¹ Zobacz więcej o jezuitach i ich ewentualnym wpływie na projekt kościoła oraz o samym autorze projektu kościoła Borejszy (Bojerszy?) lub być może innych (Berthelu Ranischu z Gdańska i Bartłomieuju

stroju całego wnętrza kościoła i jego ikonografii? Jaki wpływ na to mógł mieć ówczesny proboszcz parafii i kustosz sanktuarium ks. Paweł Franciszek Kraus (1679–1697), z którym musiały być przecież zawierane umowy o projekt i wykonanie? Zastanawia fakt, że w kronice jezuitów waleckich z tego okresu nie ma najmniejszej wzmianki o projekcie, pracach budowlanych, a nawet o samym fakcie konsekracji nowego kościoła¹².

Aby poznać podstawowe założenia, kształt i ikonografię omawianej kazalnicy, należy dostrzec kontekst historyczny i kościelny czasu jej wykonania – epoki baroku. Barok wielkopolskich kościołów ma swoje *exemplum* w Skrzatuszu. W opisach historycznych bazyliki wysuwa się uwagi o wpływach włoskich, niemieckich, jezuitów, stylu manieryzmu, a nawet klasycyzmu na architekturę i wystrój wnętrza. Jezuita, w duchu reformy Soboru Trydenckiego w Kościele, wpisali w swoją strategię ewangelizacji (rekatolizacji, kontrefomacji) również budowlę sakralną¹³. Po dziesięcioleciach wojen religijnych w Europie piękno sztuki baroku, z katolickimi treściami i dynamicznymi metaforami tryumfującego nieba, stało się doskonałym obrazem szczęścia. Uczniowie św. Ignacego z Loyoli w sztuce sakralnej preferowali jak najbardziej realistyczne wyobrażenia postaci z Biblii i z historii Kościoła. Obok wizerunków świętych w przestrzeni kościelnej sztuki pojawiły się personifikacje i alegoryzacje cnót moralnych i teologicznych. Budowle sakralne Wielkopolski tego okresu noszą tego ślady. Barokowe upodobanie w mnożeniu symboliki i alegorii widoczne było nie tylko w tekstach kazań, ale miało swoje tło w wystroju wnętrza świątyni, nie wyłączając ambony. W przestrzeni skrzatuskiej ambony znajdują się aż 23 figury.

1.1. Ambona – kazalnica

Ambona (zwana: *analogon, pulpitu, pluteus, lectricum, legitorium, lectrum, pyrgus, absida, meba, pergamo, tribunal, suggestus, cathedra, katedra, kazalnica*)¹⁴ w pierwszym znaczeniu od najdawniejszych czasów jest podwyższonym miejscem (gr. *ambo, amabimo* – wspinać się lub *ambon* – wypukłość) przeznaczonym do czytania fragmen-

Natanielu Wąsowskim): Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 45–47.

¹² *Historia residentiae Walcensis Societatis Jesu ab anno 1618 avo. Geschichte der Jesuitenresidenz in Walcz (Deutsch-Krone) 1618–1773*, t. 4, red. Max Rohwerder, Annelise Triller (Köln–Graz: Böhlau Verlag, 1967).

¹³ Historycy sztuki kościelnej z jednej strony opisują barok jako formę religijności potrydenckiej, z drugiej natomiast jako formę retorycznego myślenia (formacji) z jego konsekwencjami np. w prezbiterium i na ambonie przez epatowanie pięknem, dynamiczną formą, kolorem, symbolami i wszelką subiektywnością przekazu, zobacz: Waclaw Hryniewicz, Jan Białostocki, Paweł Szczaniecki, Karol Mrowiec, Jadwiga Sokołowska, „Barok”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1976), kol. 42–61.

¹⁴ Bogusław Nadolski, *Leksykon liturgii* (Poznań: Pallottinum, 2006), 79–80; Francesco Prima, „Ambona”, tłum. Dariusz Chodynicki, w: *Nowy leksykon sztuki chrześcijańskiej* (Kielce: Wydawnictwo Jedność, 2013), 39–40; Albert Damblon, „Ambo(n)”, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 1 (Freiburg–Basel–Wien: Herder, 2017), kol. 490–491.

tów Pisma Świętego w zgromadzeniach liturgicznych. Pisma patrystyczne przywołują analogię do nauczania Mojżesza z Góry Synaj, Ezdrasza (Ne 8,4), Izajasza (Iz 40,9) jak i Jezusa w synagodze w Kafarnaum (Łk 4,20, Mt 23,2). Przede wszystkim to symbol góry, na której Jezus Chrystus wygłosił tzw. „Kazanie na Górze” (Mt 5,1–7,29) i góry Wniebowstąpienia (Mt 28,16)¹⁵. Nie bez znaczenia była funkcja polepszenia słyszalności i widoczności przemawiającego z niej kaznodziei. Każdy element konstrukcyjny ambony (podwyższenie, kosz, zaplecek i baldachim) miał służyć technicznej funkcjonalności¹⁶. Przeznaczone były wyłącznie do odczytywania Pisma Świętego podczas liturgii. Dla uniknięcia problemów z widocznością i słyszalnością w kierunku ołtarza i absydy z czasem została przesunięta, w miarę powiększania się budowli kościelnych, bliżej wiernych.

Niemiecki homileta i historyk kaznodziejstwa Albert Damblon w swoich dwóch obszernych dziełach poświęconych miejscu głoszenia słowa Bożego kreśli genezę powstania „kazalnicy” (niem. *die Kanzel*, ang. *pulpit*, fr. *chaire*) – następczyni ambony i lektorium średniowiecznego¹⁷. Z czasem stała się synonimem ambony – czyli miejsca podwyższonego do proklamacji Ewangelii. Kazalnice posiadały coraz bardziej rozbudowane i bogato zdobione schody, bramki (portale) do nich prowadzące, zaplecki i baldachimy. W okresie baroku kazalnice przypominały religijne sceny teatralne. W XIX i XX w. ich kształt i dekoracje stawały się coraz prostsze. Kościół katolicki powrócił do ambon rozumianych jako podwyższone miejsce do proklamacji słowa Bożego, po Soborze Watykańskim II, jednocześnie usuwając kazalnice ze świątyń lub zachowując je jedynie ze względu na wartość zabytkową.

Warto zauważyć, że budowa kazalnicy katolickich i protestanckich jest podobna, z wyjątkiem niektórych elementów ikonografii. Nie spotyka się w kościołach katolickich tzw. ołtarzy ambonowych. Zazwyczaj kazalnice zbudowane z drewna lub kamienia składają się z trzech części: kosza (korpusu), podpory (stopy)¹⁸, na której wsparty jest kosz ambony, oraz zawieszzonego nad nią sklepienia (baldachimu). Do kosza prowadzą schody (czasami poprzedzone drzwiami) wkomponowane w mniej lub bardziej rozbudowane otoczenie konstrukcji. Całość pokryta była różnego rodzaju zdobieniami, figurami, ornamentami. W kościołach bez filarów kazalnice dobudowywano do ścian

¹⁵ Damblon, *Zwischen Kathedra und Ambo: zum Predigtverständnis des II. Vatikanums – aufgezeigt an den liturgischen Predigtorten*, 229.

¹⁶ Chwalisław Zieliński, *Sztuka sakralna. Co należy wiedzieć o budowie, urządzeniu, wyposażeniu, ozdobie i konserwacji domu Bożego. Podręcznik opracowany na podstawie przepisów kościelnych* (Poznań–Warszawa–Lublin: Księgarnia św. Wojciecha, 1959), 108.

¹⁷ Francesco Prima, „Kazalnica”, tłum. Olga Bobrowska-Braccini, w: *Nowy leksykon sztuki chrześcijańskiej* (Kielce: Wydawnictwo Jedność, 2013), 418–419.

¹⁸ Barokowe ambony prawie zawsze pozbawione były stopy, w odróżnieniu od renesansu, gdzie stopa przybierała postać Mojżesza, figuralnych alegorii cnót, anioła i innych, zobacz: Martin Riesenhuber, *Die kirchliche Barockkunst in Österreich* (Linz, 1924), 127. W baroku spód kosza zakończony jest zwornikiem. W Skrzatuszu w postaci szyszki, zobacz: Tomczak, *Dokumentacja konserwatorsko-restauratorska. Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, gm. Szydłowo, woj. Wielkopolskie. Ambona przyścienna z kon. XVII w.*

bocznych naw, niestety, w oddaleniu od ołtarza. Kazalnica stawała się tym samym wyodrębnioną częścią („strefą”) świątyni, w pewnym sensie autonomiczną i niezależną od teologicznej wymowy Eucharystii, w tym wyjątkowego sensu liturgii słowa. Historia liturgii i kaznodziejstwa dokumentuje rubryki i praktykę kazania jako dodatku do Mszy św. z dowolnym umieszczeniem w strukturze i chronologii mszy (przed, w trakcie i po liturgii). Jeszcze na krótko przed Soborem Watykańskim II *Mszał Rzymski* z 1962 r. nie przewidywał, aby w czasie Mszy św. miało być wygłoszone kazanie. Jeżeli kazania były w tym czasie głoszone, to z reguły raz (w niedziele i uroczystości), zwykle przed Mszą św. Przeznaczano na to około pół godziny. Jeśli celebrans miał głosić kazanie podczas Mszy św., wówczas po Ewangelii zdejmował ornat i manipularz i udawał się na ambonę. W tym czasie wierni śpiewali pieśń do Ducha Świętego, modlili się z modlitewników lub odmawiali różaniec¹⁹.

Wyprowadzenie kazania z kontekstu liturgii Eucharystii i umiejscowienie go poza przestrzenią prezbiterium przyczyniło się do coraz wyraźniejszego nie tylko oddalenia miejsca głoszenia, ale i treści. Według ks. prof. Nadolskiego historia kaznodziejstwa odnotowuje tendencję stopniowego „oddalania się od pierwotnej homilii mszalnej, autonomizacji przepowiadania” na rzecz kazań tematycznych i katechetycznych²⁰. Podobnie ujmuje to A. Damblon: stało się to w wyniku pogłębiającego się teologicznego rozdzwieńku między ołtarzem a amboną, sakramentem i słowem²¹.

Nie wiadomo, jak mogła wyglądać i jaką mieć konstrukcję kazalnica (ambona) we wcześniejszym kościele (kościółach) skrzatuskim. Jej zachowany do dziś kształt i dekoracje wpisują się w barokową narrację architektoniczną, gdzie wszystkie elementy tworzą swoisty wystrój *theatrum*, podobnie jak ołtarz i tabernakulum w prezbiterium, galeria polichromii na sklepieniu.

1.2. Lokalizacja i konstrukcja kazalnicy

W historii wnętrz kościołów (od pierwszych bazylik) daje się więc zauważyć swoistą wędrówkę miejsca głoszenia słowa Bożego. Od katedry biskupa na środku absydy dla przewodniczenia liturgii i urzędowego nauczania, przez ambony przenośne, kazalnice poza prezbiterium (w nawie głównej), by w XX w. powrócić do ambon przy ołtarzu.

Przed Soborem Watykańskim II nie funkcjonowały specjalne przepisy kościelne opisujące formę kazalnic. W okresie pasterzowania św. Karola Boromeusza w archi-

¹⁹ Reiner Kaczynski, „Theologischer Kommentar zur Konstitution über die heilige Liturgie «Sacrosanctum Concilium»”, w: *Sacrosanctum Concilium – Inter mirifica – Lumen gentium*, hrsg. von Peter Hünemann, Bernd Jochen Hilberath, Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil bd. 2 (Freiburg im Breisgau: Verlag Herder, 2004), 103.

²⁰ Nadolski, *Ambona. Historia, znaczenie, symbolika*, 22.

²¹ Damblon, *Zwischen Kathedra und Ambo: zum Predigtverständnis des II. Vatikanums – aufgezeigt an den liturgischen Predigtorten*, 239–241. Zobacz też: Aidan Nichols, *Patrząc na liturgię. Krytyczna ocena jej współczesnej formy*, przeł. T. Glanz (Poznań: Klub Książki Katolickiej, 2005); Mikołaj Gühr, *Ofiara Mszy Świętej. Wykład dogmatyczny, liturgiczny i ascetyczny dla duchowieństwa i świeckich*, t. 1, 2 i 3 (Warszawa: Wydawnictwo Te Deum, 2012).

diecezji mediolańskiej, dzięki regulacjom synodów diecezjalnych pod jego kierownictwem, a następnie w całym świecie katolickim, zwyczajowo była umieszczana po tzw. stronie Ewangelii (w kościołach orientowanych przy ścianie północnej, po stronie lewej, patrząc od nawy), rzadko po stronie przeciwległej²². Tak właśnie usytuowana jest kazalnica w Skrzatuszu.

Zawieszona na ścianie lub filarze w nawie głównej w pobliżu lub w samym prezbiterium ambony (kazalnice) miały uwydatniać znaczenie głoszonego słowa Bożego, ale o wiele bardziej umożliwić widoczność i słyszalność (komunikację) kaznodziei. Nie brakuje jednak komentarzy w liturgicznych ruchach tradycjonalistycznych, że ich umieszczenie w tym miejscu symbolizować miałyby doczesne przebywanie wiernych, a prezbiterium źródło wiecznego Słowa Bożego²³.

Ambona w barokowym kościele skrzatuskim wymieniona jest w dokumentach powizytacyjnych w 1727 r.²⁴ Wykonana z drewna sosnowego, z elementami wystroju z drewna lipowego²⁵, została umieszczona jako podwieszana, na kanelowanej kolumnie po lewej stronie nawy głównej, pomiędzy dwoma ołtarzami: późnorenesansowym i manierystycznym, drewnianym ołtarzem Świętej Rodziny NMP (prawdopodobnie Matki Boskiej Różańcowej, a następnie Świętego Różańca) z XVII w. i drewnianym, polichromowanym, barokowo-regencyjnym ołtarzem św. Józefa z XVIII w.²⁶ Jest przykładem kazalnic przyfilarowych bez podparcia. Jak większość kazalnic zbudowana jest z kosza (korpusu), baldachimu (nadwieszono sklepienia nad koszem) i prowadzących do kosza schodów. W konstrukcji całości brakuje dwóch elementów: zaplecka, zwykle w formie ozdobnej płytki umieszczonej za plecami kaznodziei oraz spotykanej już w baroku podstawy kosza (wspornika). Zaplecek służył technicznemu wzmocnieniu głosu, zawierał dekoracje (przedstawienia figuralne, inskrypcje biblijne itp.) wpisujące się w program ikonograficzny całości. Trudno określić, czy budowniczowie ambony nie mieli czasu na opracowanie i wykonanie zaplecka, czy też konstrukcyjnie było to za trudne.

²² Zieliński, *Sztuka sakralna. Co należy wiedzieć o budowie, urządzeniu, wyposażeniu, ozdobie i konserwacji domu Bożego. Podręcznik opracowany na podstawie przepisów kościelnych*, 107–108. Tam też można znaleźć dalsze wskazówki o materiale wykonania ambony, ich wielkości, rodzaju schodów i bramki, klęcznika w koszu dla kaznodziei, instalacji nagłośnienia. Podobnie Jan Danilewicz, *Kościół i jego wnętrza w świetle przepisów prawno-liturgicznych* (Kielce: Diecezjalny Fundusz Wydawniczy Skład Główny Księgarnia „Jedność”, 1948), 117.

²³ Grzegorz Klaja, *Msza święta w nadzwyczajnej formie rytu rzymskiego* (Bielsko-Biała: Wydawnictwo Dębogóra, 2020), 134: ambona w nawie miała być symbolem „głoszenia nauki ludziom cieszącym się życiem ziemskim. Bowiem nawa kościoła oznacza symbolicznie ten, ziemski świat. Prezbiterium (miejsce ołtarzowe) to symboliczna przestrzeń nieba – przebywania Boga, stąd więc – od Boga – dociera do nas Słowo Boże, głoszone później przez jego sługi całemu światu”.

²⁴ Krzysztof Hagedorn, „Miejsca kultu w parafii Skrzatusz w okresie przedrozbiorowym (do roku 1772)”, *Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne* 4, 2 (1997): 85–104, przypis 22 i 20.

²⁵ Więcej nt. wykonania: Tomczak, *Dokumentacja konserwatorsko-restauratorska. Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, gm. Szydłowo, woj. Wielkopolskie. Ambona przyścienna z kon. XVII w.*

²⁶ Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 121–127.

Do kosza prowadzą ośmiostopniowe schody złożone jedynie z podstopnic. Balustrada schodów posiada profilowaną poręcz złożoną z trzech płyt w kształcie rombu, przedzielonych profilowanymi złotymi listwami, bez elementów ikonograficznych.

1.3. Ikonografia kazalnicy

Kształt i dekoracje ambon były oczywiście odbiciem stylu epoki, ale przede wszystkim miały przemawiać. C. Zalewski, analizując potrydenckie prawodawstwo Kościoła, jest zdania, że trudno znaleźć w historii sztuki kościelnej wskazania określające charakter zdobienia i wystroju ambon. Wspomniane synody mediolańskie podają, że „zewnątrzna strona ambony może być ozdobiona symbolami Ewangelistów, cnót kardynalnych lub 3 cnót boskich itp.”²⁷. J. Danilewicz natomiast, powołując się na dekrety kongregacji watykańskich i ceremoniały biskupie, dodaje, że „ozdoby ambony opierać się winny na opowiadaniach Pisma św., które mają na względzie naukę Chrystusową, jednak ozdoby te winny różnić się od ozdób ławki celebransa”²⁸. W wystroju wnętrza kościoła barokowego – ołtarza, ambony, chrzcielnicy i chóru – tętnił koncept. Podobnie jak w konstrukcji kazania budowany był przy pomocy bogatej symboliki, alegorii, erudycji i *exemplum* i okraszony stosownym kolorem²⁹.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy główne motywy przedstawień tematycznych na ambonach, zwłaszcza od okresu baroku: trynitarne, mariologiczne i hagiograficzne, koncentrujące się wokół osoby Jezusa Chrystusa. Wiązało się nie tylko ze strategiami antyprotestanckimi (głównie w okresie wczesnego baroku), ale i pozytywnie stawianymi sztuce celami katechetycznymi³⁰.

Nie inaczej mogło być w Skrzatuszu. Kazalnica miała przede wszystkim spełniać „cele praktyczne, akustyczne i optyczne”³¹. Wizualizacja słowa tworzyła program ikonograficzny. Począwszy od bramki z drzwiami prowadzącymi na schody, przez barierki schodów, podporę korpusu (kosza), zaplecek i baldachim z jego podniebieniem po jego zwieńczeniu. Najważniejsze przesłanie ideowe wyrażane było przez kompozycje figuralne, rodzaje dekoracji i inskrypcji na koszu. Pozostałe części stanowiły dopełnienie wymowy kosza. Tu też przestrzegana była kolejność: najpierw zwracano uwagę na

²⁷ Zieliński, *Sztuka sakralna. Co należy wiedzieć o budowie, urządzeniu, wyposażeniu, ozdobie i konserwacji domu Bożego. Podręcznik opracowany na podstawie przepisów kościelnych*, 108. Autor w tym miejscu powołuje się na dekret Kongregacji Świętych Obrzędów nr 2621.

²⁸ Danilewicz, *Kościół i jego wnętrza w świetle przepisów prawnoliturgicznych*, 118.

²⁹ Panuś, *Zarys historii kaznodziejstwa w Kościele katolickim. Kaznodziejstwo w Polsce, cz. 2, Od średniowiecza do baroku*, 347–357.

³⁰ Lucyna Rotter, „Motywy biblijne w sztuce chrześcijańskiej”, *Theologos. Teologická revue* 10, 2 (2008): 33–48; Waław Hryniewicz, Jan Białostocki, Paweł Szczaniecki, Karol Mrowiec, Jadwiga Sokołowska, „Barok”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1976), kol. 42–61.

³¹ Zdzisław Obertyński, „Kościół i jego wnętrza (dokończenie)”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 5 (1949): 335–370.

przekaz ideowy barierki (drzwi) prowadzącej do kosza, następnie dopełnienie następowало przez kompozycję zaplecka i baldachimu.

Zamysł ideowy budowniczych ambony układał się w ciąg myśli zawartych na drodze kaznodziei wstępującego na ambonę. To schemat: bramka – barierka – kosz – zaplecek – baldachim – zwieńczenie baldachimu. Drugi natomiast schemat miał wychodzić od wiernego pod amboną i kształtować jego percepcję słowa Bożego (nie mógł widzieć schodów). Mamy więc w ten sposób podwójny program ikonograficzny: kaznodziei i odbiorcy słowa.

W bazylice należy zauważyć brak obiektów kultu polskich świętych (np. św. Wojciecha, św. Stanisława, św. Jacka). Ołtarze, ambona, fasada kościoła, pilastry są miejscem ekspozycji świętych Kościoła powszechnego. W okresie budowy kościoła w Skrzatuszu aktywni duszpastersko byli jezuita, którzy propagowali pobożność ignacjańską, ukazując nie tylko swoich wielkich założycieli (św. Ignacego, św. Franciszka Ksawerego), ale też np. niezwykle ważny dla Polaków i popularny w duszpasterstwie kult św. Stanisława Kostki³². Nietrudno natomiast zauważyć akcenty jezuickiej pobożności: dominujący, maryjny program ikonograficzny polichromii sklepienia i kult związany z różańcem (obecny na prawo od kazalnicy ołtarz z obrazem Świętej Rodziny NMP pierwotnie był poświęcony Różańcowi Świętemu, a następnie NMP Różańcowej), chrystocentryzm i Eucharystię (centralnie umiejscowione tabernakulum i charakterystyczne emblematy IHS) oraz pobożność pasyjną (ołtarz Krzyża Świętego na południowej ścianie). W historii duchowości baroku obserwuje się nie tyle nurty zakonnych szkół duchowości, a bardziej kontekst narodowości lokalnego Kościoła³³, „niezwykłą łatwość asymilacji cech kultury narodowej”³⁴. Brak śladów kultu polskich świętych, podobnie jak i niemieckich, w zachowanych wizerunkach we wnętrzu sanktuarium rodzi pytanie: czy należy to tłumaczyć roztropną koniecznością budowania wspólnego życia społeczności polskiej i niemieckiej na pograniczu? A może wystrój wnętrza sanktuarium zmieniał się w czasie i ewentualne ślady polskości kultu zostały stopniowo usunięte w okresie rozbiorów Polski?

1.3.1. Kosz (korpus)

Kosz ambony wykonany został na rzucie oktagonalnym, wykończony od dołu półkolistą sferą ze zwornikiem w formie szyszki. Ściany kosza to pola (nisze) przedzielone akantowymi połączanymi grzebieniami. Kosz okolony jest cokołem z umieszczonymi

³² *Historia residentiae Walcensis Societatis Jesu ab anno 1618 avo. Geschichte der Jesuitenresidenz in Walcz (Deutsch-Krone) 1618–1773*, 22, 31, 94. R. Plebański proponuje odczytać jedną z postaci z polichromii na sklepieniu (pierwsze przeszło, luneta osiowa przeszła wschodniego) jako św. Stanisława Kostkę w tematyce *Ecce panis angelorum*, zobacz: Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 49.

³³ Jordan Aumann, *Zarys historii duchowości*, tłum. Jan Machniak (Kielce: Jedność, 1993), 210.

³⁴ Brzozowski, „Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI–XVIII)”, 397.

na narożach głowami putt, połączonymi w linii poziomej ażurowym fryzem ze złoczonego akantu, które podpierają sprofilowane kolumny i kapitele³⁵.

Ściany kosza wypełnione są prostokątnymi niszami marmoryzowanymi w kolorze ciemnobłękitnym, u góry zakończone łukami, z wkomponowanymi figurami czterech ewangelistów na cokołach. Na parapecie kosza, po przeciwległych stronach, znajdują się dwie figury: św. Piotra i św. Pawła. Kanelowane kolumnienki mają kompozytowe kapitele.

W tradycji Kościoła zachodniego głównym motywem symbolicznego przekazu ambony była osoba Jezusa Chrystusa – „Słowa, które stało się Ciałem” (J 1,1–14). Wszystkie elementy umieszczane na ambonie miały kierować uwagę na Słowo – Jezusa Chrystusa. Znaczenie elementów ozdobnych ambony opiera się w pierwszym rzędzie na słowie Boga, które budzi wiarę (*fides ex auditu* – wiara rodzi się ze słuchania w Rz 14–17) i ma niezwykłą skuteczność (1 Tes 2,13; Hbr 4,12: „Żywe bowiem jest słowo Boże, skuteczne i ostrzejsze niż wszelki miecz obosieczny”).

Kosz ambony w Skrzatuszu jest ozdobiony postaciami czterech ewangelistów (fot. 5 w Aneksie 5)³⁶. Jednak z zachowanych archiwalnych fotografii wynika, że piątą niszę kosza – środkową – wypełniała figura Jezusa Chrystusa, z prawą ręką uniesioną w geście mówcy, a w lewej trzymającego kulę ziemską. Figura ta była postacią centralną i tym samym nadawała całości symetryczny kształt. Analiza stanu kosza każe postawić pytanie o miejsce tej figury obecnie oraz o kolejność umieszczenia figur. Najczęściej w historii sztuki spotyka się sekwencję figur zgodną z kanonem Ewangelii, od lewej: św. Mateusza, św. Marka, św. Łukasza i św. Jana³⁷, lub symboli (atrybutów) im przypisywanych. Od czasów św. Grzegorza Wielkiego są to: anioł (człowiek niekiedy ze skrzydłami), lew, wół, orzeł³⁸. W obecnym stanie ta kolejność na ambonie jest następująca: św. Łukasz z głową wołu, św. Marek z głową lwa, św. Mateusz bez atrybutu i św. Jan z głową orła. Inną kolejność figur można znaleźć na zachowanych fotografiach z lat 50. XX w.: św. Mateusz, św. Łukasz, Jezus Chrystus, św. Jan i św. Marek. I sprawa nie mniej ważna: po renowacji ambony w 1999 r. figura Jezusa Chrystusa ze środkowej niszy znalazła się na zwieńczeniu baldachimu na końcu po prawej stronie, niewi-

³⁵ Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 128–129.

³⁶ B. Rymkiewicz w swojej dokumentacji historycznej na koszu ambony rozpoznaje „czterech Proroków”, nie podając jakich, a na baldachimie dostrzega jedynie trzech ojców Kościoła (św. Augustyna, św. Ambrożego i św. Hieronima); zobacz: Rymkiewicz, *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NM Panny w Skrzatuszu*, 45–56.

³⁷ Peter Poscharsky, *Die Kanzel. Erscheinungsform im Protestantismus bis zum Ende des Barock* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1963), 38.

³⁸ Dorothea Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, przekład W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2001), 327; Martin Bocian, *Leksykon postaci biblijnych. Ich dalsze losy w judaizmie, chrześcijaństwie, islamie oraz w literaturze, muzyce i sztukach plastycznych*, współ. Ursula Kraut, Iris Lens, tłum. Juliusz Zychowicz (Kraków: Znak, 1996), 377–381; Stanisław Kobiela, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2002), 186; Ino Chisesi, *Co to za święty? Sztuka czytania obrazów. Słownik ikonografii*, tłum. Krystyna Kozak (Kielce: Jedność, 2018), 373–374.

doczna dla wiernych (fot. 6 w Aneksie 5). W dokumentacji powykonawczej nie ma żadnej wzmianki uzasadniającej zarówno brak figury Jezusa na koszu, powodów jej przemieszczenia na zwieńczenie baldachimu, jak i zmienienie sekwencji figur ewangelistów³⁹.

Ponadto, według archiwalnych zdjęć kazalnicy, aż do prac renowacyjnych księgi w rękach ewangelistów pokryte były inskrypcjami: INITIUM EVANGELIUM IOANNEM (*Jana*, na figurze św. Jana), INITIUM EVANGELIUM MATTEUM (*Mateusza*, św. Mateusza), INITIUM EVANGELIUM LUCAM (*Łukasza*, św. Łukasza) i INITIUM EVANGELIUM MARCUM (*Marka*, św. Marka). Po renowacji ambony napisy zniknęły.

Na parapecie kosza znajdują się dwie figury największych apostołów słowa Bożego: św. Piotra i św. Pawła. Pierwszy z nich występuje tu z kluczem – atrybutem władzy w Kościele, a drugi z mieczem⁴⁰ – symbolem skuteczności słowa Bożego, niezwyklej, bo sięgającej najgłębszych myśli i motywacji ludzi, pokonującej grzechy – nieprzyjaciół Boga i człowieka⁴¹. Św. Paweł, zgodnie z utrwaloną ikonografią, ma wyjątkowo wyraźne rysy: łysinę, tzw. „kozią bródkę”, zagięty profil nosa.

Umieszczenie figury św. Piotra w sąsiedztwie figury św. Pawła jest często spotykanym rozwiązaniem. Nieczęstym jednak jest ich umieszczanie na parapecie kosza. Kazalnica skrzatuska jest tego rzadkim przypadkiem. Jeśli figury zostały tam umieszczone w sposób zamierzony przez budowniczego ambony, wskazywałoby to na pewną oryginalność kompozycji. Idea powszechności Kościoła w symbolice św. Piotra i św. Pawła z pewnością miała budzić w wierzących przekonanie o jedności i prawdziwości Kościoła katolickiego zbudowanego na prymacie Piotra i ortodoksji nauczającego apostoła św. Pawła. Na zachowanych fotografiach ambony z lat 50. XX w. figura św. Pawła znajdowała się po prawej stronie kosza (patrząc od strony wiernych), po lewej natomiast figura św. Piotra. Obecnie ich lokalizacja jest odwrotna. Nie zmienia to oczywiście nic z teologicznej wymowy układu figur. R. Plebański uważa, że potrzebne jest przemieszczenie obydwu rzeźb jako obcych stylistycznie, a z racji podobieństwa do figury „Mojżesza z ołtarza świętej Rodziny [Rodziny NMP – K. Z.] winny raczej zostać tam przeniesione w miejsce niewielkich figurek Chrystusa i MB”⁴². Podobnie sugeruje uczynić z figurą św. Wawrzyńca ustawioną na baldachimie ambony: „należy

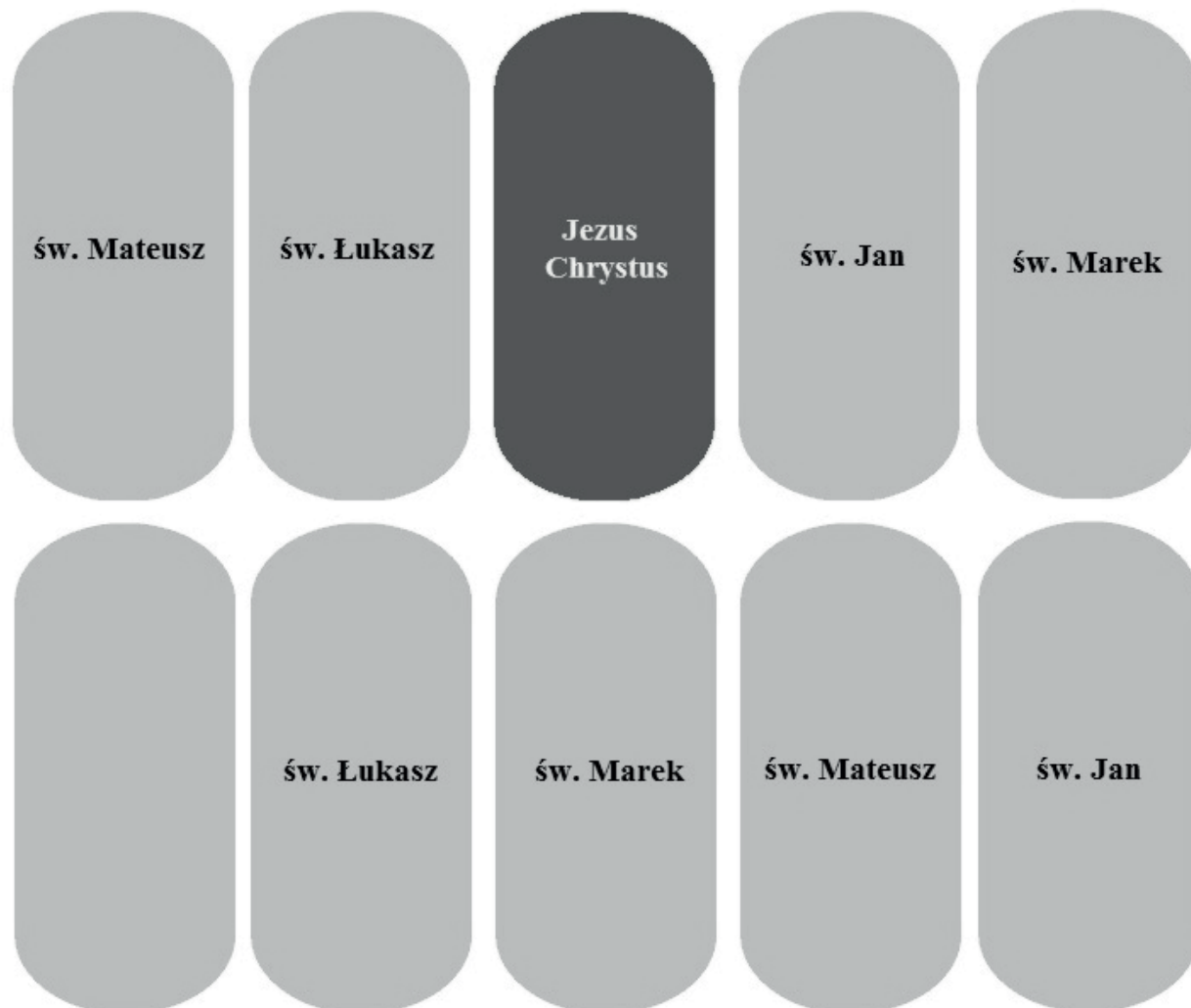
³⁹ Podobnie warto zauważyć, że na ołtarzu Świętej Rodziny NMP na ścianie północnej kościoła po prawej stronie ambony zamieniono rozmieszczenie figur (w stosunku do lat 50. XX w., prawdopodobnie po ostatniej renowacji wnętrza).

⁴⁰ Na głowni miecza znajdują się wygrawerowane dwa nazwiska przedzielone liczbą 2014: Kazimierz Niestryjewski i Andrzej Olszewski. Wskutek niezbyt dokładnego wykonania prac renowacyjnych tej figury w 1999 r. po jakimś czasie z ręki św. Pawła zniknął miecz. Na prośbę kustosa sanktuarium uzupełnieniem tego atrybutu zajęli się w 2014 r. wymienieni wykonawcy z Wałcza, zostawiając grawerski ślad. Na fotografiach z lat 50. figura św. Pawła również pozbawiona jest miecza.

⁴¹ Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, 467–469; Iz 49,1: „Powołał mnie Pan już z łona mej matki (...) Ostрым mieczem uczynił me usta”.

⁴² Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 127–129.

wobec nich [wymienionych trzech figur] podjąć decyzję usuwającą je z ambony, przez co otrzymamy bardziej klarowną formę odnoszącą się do pierwotnego wyglądu tego mebla⁴³. Wizualnie i ideowo ambona stałaby się na nowo bardziej przemawiająca.

Rys. 1. Układ figur na koszu kazalnicy przed (górna il.) i po (dolna il.) renowacji w latach 1998–1999

Posrebrzane kolumny na koszu (6), przedzielające nisze z figurami ewangelistów, oprócz swoich właściwości konstrukcyjnych (element nośny konstrukcji) mogą mieć również swoją wymowę. Według Chwalisława Zielińskiego kolumny mogą być symbolem wiary, nadziei, stałości, siły, trwałości i czystości⁴⁴. Również apostołowie i ewangeliści kryli się za symbolem kolumn, filarów Kościoła.

⁴³ Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 178.

⁴⁴ Zieliński, *Sztuka sakralna. Co należy wiedzieć o budowie, urządzeniu, wyposażeniu, ozdobie i konserwacji Domu Bożego. Podręcznik opracowany na podstawie przepisów kościelnych*, 481; Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, 382–383.

1.3.2. Baldachim

Baldachim, który pojawił się nad korpusem ambon na początku XVI w., „koronuje” całość przesłania ideowego, jest niejako drugą po koszu sceną teatru słowa. Oprócz funkcji technicznej wzmacniania głosu symbolizuje rzeczywistość nieba, do którego ma prowadzić życie głoszoną wiarą. Podwieszony został z cokołami na narożach, z plakietami i ażurowymi zwojami akantu. Cokoły wykończone są od spodu złożonymi szyszkami. Na cokołach natomiast umieszczone są nie cztery, lecz sześć figur (od lewej): oprócz doktorów Kościoła Zachodniego znajduje się tam jeszcze figura św. Wawrzyńca i wspomniana wcześniej rzeźba Jezusa Chrystusa przeniesiona z kosza ambony⁴⁵.

Zstępujący Duch Święty, obietnica Ojca, w znaku gołębiczy (krupy), jest natchnieniem Bożym dla autorów Biblii i głoszących kazania⁴⁶.

Kondygnacje baldachimu miałyby w jakimś sensie korespondować z analogiczną strukturą ołtarzy barokowych: w tym wypadku od Ewangelii następowało przejście do doktorów Kościoła, by w finale, na najwyższym szczeblu przybliżyć myśl o paruzji Chrystusa Zmartwychwstałego. Dołączone figuracje aniołów z obydwu stron w geście unoszenia całości baldachimu są nawiązaniem do barokowej idei ambony – *theatrum sacrum*. Aniołowie odsłaniają kaznodzieję występującego na scenie kazalnicy, kierując tym samym uwagę słuchaczy na rzeczywistość nieba, z obecnymi tam świętymi.

Oktagonalny plan baldachimu może ujawniać ukryte, symboliczne znaczenie liczby osiem, czyli doskonałej, znanej Żydom i w nauce Ewangelii. Bogata symbolika liczby osiem w tradycji chrześcijańskiej to przypomnienie ośmiu błogosławieństw, ósmego dnia zmartwychwstania, ośmiu ludzi w Arce Nowego ocalałych z potopu, obowiązku obrzezania ósmego dnia u Żydów i chrztu dzieci. Nade wszystko osiem (oktawa) to nawiązanie do Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa, otrzymanego daru życia wiecznego, pokonania grzechu i śmierci (zob. oktagon wpisany w formę baptysteriów i chrzcielnic)⁴⁷.

Wybór postaci doktorów Kościoła (nauczycieli Kościoła powszechnego: św. Hieronima, św. Grzegorza Wielkiego, św. Augustyna, św. Ambrożego)⁴⁸ – największych

⁴⁵ Z poprawnym odczytaniem postaci na skrzatuskim baldachimie mają kłopot historycy sztuki i konserwatorzy zabytków w swoich opracowaniach. K.P. Tomczak nie potrafi rozpoznać piątej figury Jezusa Chrystusa (?), z doktorów Kościoła wymienia jedynie św. Grzegorza (zobacz: Tomczak, *Dokumentacja konserwatorsko-restauratorska. Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, gm. Szydłowo, woj. Wielkopolskie. Ambona przyścienna z kon. XVII w.*); Bernadeta Piecuch natomiast obok św. Wawrzyńca wymienia św. Pawła Pustelnika (?) (zobacz: Bernadeta Piecuch, *Karta zabytku ruchomego: Ambona, Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Skrzatuszu* (Poznań: Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu Delegatura w Pile, 2007)). Podobnie, jak wspomniana wcześniej B. Rymkiewicz i jej odczytanie „proroków” na koszu ambony.

⁴⁶ Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, 229; Kobieltus, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, 102–108.

⁴⁷ Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, 49–50.

⁴⁸ Wojciech Danielski, „Doktor Kościoła, nauczyciel Kościoła powszechnego”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1983), kol. 34–36; Ryszard Groń, „Fenomen doktora Kościoła w historycznym rozwoju”, *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 7, 1 (1999): 53–64.

autorytetów teologicznych – do programu ideowego baldachimu jest popularnym rozwiązaniem. Łączono doktorów z czterema ewangelistami jako ich „odpowiednikami”, np. w retabulach ołtarzowych i na ambonach⁴⁹. Wyróżniający się świadectwem świętości życia, prawowiernością i wybitną wiedzą teologiczną doktorzy Kościoła byli gwarantem głębi nauki i jej ortodoksji⁵⁰. Biorąc pod uwagę, że ambona została wykonana pod koniec XVII w., w okresie jeszcze trwającej konfrontacji z ruchami protestanckimi w regionie, w zamyśle projektantów ambony wymienieni teologowie mogli stanowić dowód ciągłości tradycji katolickiej. Warto zauważyć, że według historyków sztuki i konserwatorów zabytków opisujących Skrzatusz, figury tych samych czterech doktorów Kościoła znajdują się w niszach fasady bazyliki⁵¹, budząc w ten sposób uzasadnione refleksje nad celowością i wymową ikonografii całego obiektu.

Figura św. Hieronima (347–420), pierwsza z lewej na baldachimie, pierwotnie ozdobiona była czerwonym płaszczem przypominającym jego godność kardynalską. Po konserwacji w 1999 r. kolor ten został zamieniony na srebro i złoto. Znany z bardzo surowego życia ascetycznego Hieronim przedstawiony tu został z lwem i kamieniem w dłoni, którym uderzał się w geście pokuty. Św. Augustyn (354–430) przedstawiany jest w dojrzałym wieku, z brodą, w stroju biskupim (mitra), trzymający w prawej ręce Ewangelię, w lewej natomiast serce – symbol miłości Boga i bliźniego. Trzecią figurą jest postać św. Ambrożego (340–397), biskupa Mediolanu, z mitrą, bez innych atrybutów. Św. Grzegorz Wielki (540–604), papież, doktor Kościoła, ukazany jest w szatach papieskich, z tiarą na głowie – insygnium władzy papieskiej. Doktorzy Kościoła to posłani przez Jezusa z misją wyjątkowego nauczania: „Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody, udzielając im chrztu w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Uczcie je zachowywać wszystko, co Wam przykazałem. A oto Ja jestem z wami przez wszystkie dni, aż do skończenia świata” (Mt 28,19–20; Mk 16,15). Kaznodzieja na ambonie jest kontynuatorem dzieła głoszenia tej samej Ewangelii, wypełnia ten sam nakaz misyjny. Wszystko na chwałę i z błogosławieństwem Jezusa Chrystusa Zmartwychwstałego, wieńczącego baldachim ambony.

Ponadto w szeregu z ojcami Kościoła znalazła się rzeźba św. Wawrzyńca (Laurencjusza), świętego diakona z Hiszpanii, męczennika, jednego z siedmiu diakonów Kościoła w Rzymie za Sykstusa II, skazanego przez cesarza Waleriana na spalenie żywcem za swoją wierność Kościołowi w Rzymie w 258 r.⁵² Na skrzatuskim baldachimie

⁴⁹ Danielski, „Doktor Kościoła”, kol. 35.

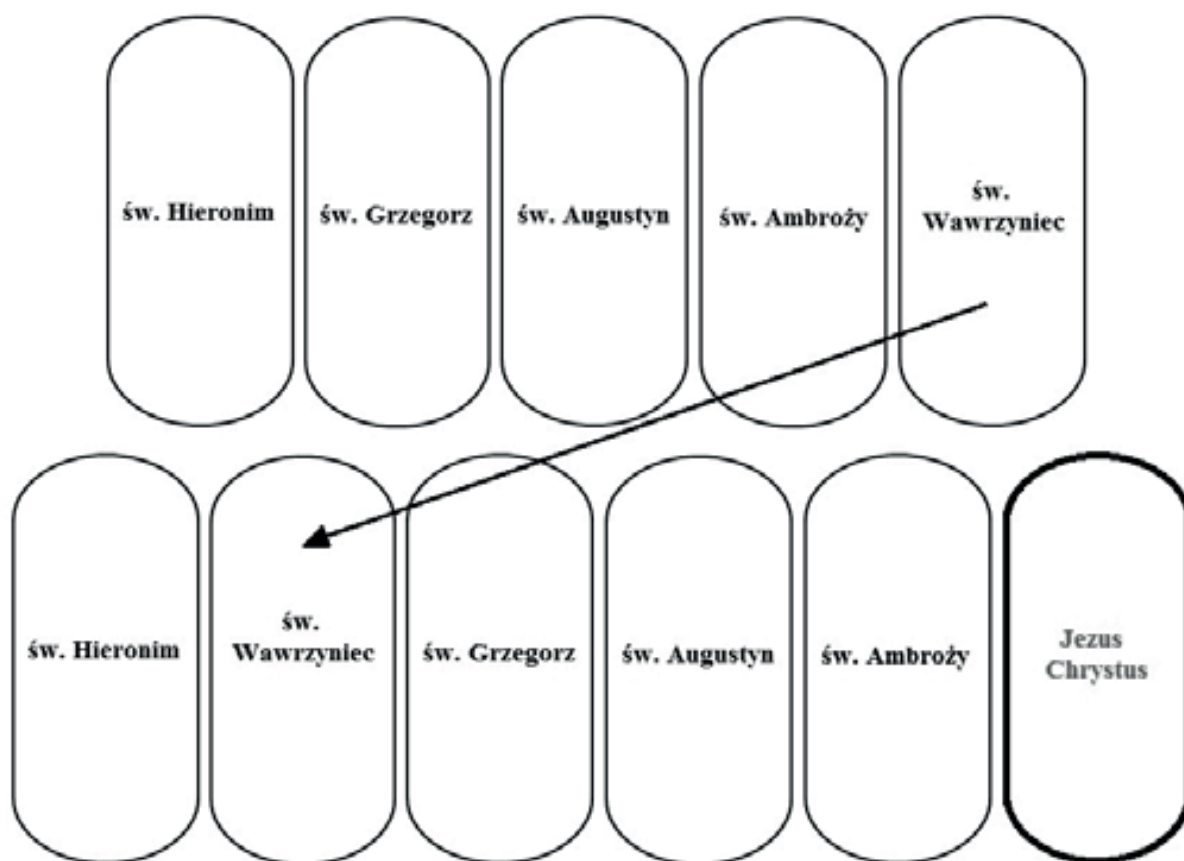
⁵⁰ W VIII w. Beda Czcigodny wśród świętych wyróżnił wspomnianych czterech doktorów Kościoła ze względu na ich wyjątkową wiedzę, a w 1295 r. (w Polsce od 1320 r.) papież Bonifacy VIII wydał list *Gloriosus Deus* określający ich liturgiczny kult. Jeszcze wcześniej Leon Wielki (†461 r.) jako pierwszy w Kościele podał kryteria w nadawaniu godności doktora Kościoła: wzniosła doktryna, świętość życia, ogłoszenie przez sobór, zobacz: Groń, „Fenomen doktora Kościoła w historycznym rozwoju”, 55.

⁵¹ Mimo trudności w odczytaniu ich atrybutów, zobacz: Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 91–94.

⁵² Figura tego świętego została przedstawiona w dalmatyce (atrybutem diakonów), jedynie z palmą (atrybutem męczeństwa). Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, czy chodzi tu o św. Wawrzyńca, św. Szczepana – pierwszego diakona Kościoła, najczęściej przedstawianego z palmą i kamieniami (męczeństwo przez

jest pozbawiona najczęściej spotykanego jego atrybutu – kratownicy, na której został spalony. W ekspertyzach historyków sztuki nie ma wątpliwości, że jego dalmatyka jest wystarczającym znakiem do właściwej identyfikacji⁵³. Pojawia się jednak pytanie: jaka myśl inspirowała autora kazalnicy, aby umieścić św. Wawrzyńca obok czterech doktorów Kościoła? Czy ta lokalizacja jest oryginalna, czy też rzeźba pojawiła się w późniejszym czasie i dlaczego? Postać ta wyraźnie zaburza jedność przesłania ikonografii kazalnicy. Może to być albo wynikiem niejasnej interwencji restauratorów (któregoś z proboszczów parafii?), albo oryginalną ideą sugerującą, że nauka Ewangelii prowadzi do świadectwa, nawet męczeńskiej śmierci.

Podobnie jak z figurami ewangelistów na koszu, również na baldachimie mamy do czynienia z przemieszczeniem figur ojców Kościoła w stosunku do stanu sprzed renowacji w 1999 r. (zob. rys. 2).

Rys. 2. Układ figur na baldachimie kazalnicy przed (górną il.) i po (dolną il.) renowacji w latach 1998–1999

ukamienowanie), czy też o św. Wincentego z Saragossy, również męczennika, przedstawianego z palmą i ewentualnie łódką, krucikiem lub łańcuchami, żeby wymienić tylko tych trzech najbardziej popularnych. Innych spośród 85 można znaleźć np. w: Ryszard Kurek, *Leksykon świętych i błogosławionych diakonów* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2013).

⁵³ Ułożenie prawej ręki figury przed renowacją w 1998 r. może świadczyć, że kratownica mogła się zagubić i figura długi czas pozostawała bez atrybutu.

Zwieńczeniem baldachimu jest figura Jezusa Chrystusa Zmartwychwstałego⁵⁴. W tym miejscu ambony następuje zakończenie jej całego, logicznego i wewnętrznie spójnego programu ikonograficznego. Ukazanie Jezusa Zmartwychwstałego jest celem każdego nauczania Kościoła, ma bowiem doprowadzić słuchacza Ewangelii i kazania do spotkania z żywym Zbawicielem, który jest Panem świata i każdego człowieka. Jezus Chrystus jest „nauczycielem nad nauczycielami”, „doktorem doktorów”, jak go nazwała św. Teresa od Dzieciątka Jezus. Jest pierwszym i doskonałym nauczycielem, inni Go tak nazywali i sam tak mówił o sobie (np. J 13,13–15; Łk 8,24.45.49), objawia przede wszystkim wolę Ojca i uczy, jak ją pełnić, jak nią żyć. W średniowieczu dominowało przedstawienie Jezusa jako sędziego świata, by w baroku przejść do akcentowania Jezusa tryumfującego po zmartwychwstaniu, wyniesionego w swoim wizerunku w najwyższym miejscu w kościele – na szczycie baldachimu.

1.3.3. Schody

Balustrada schodów nie zawiera żadnego programu ideowego, posiada jedynie ornamenty dekoracyjne, a płyciny pozbawione są figuralnego lub słownego przekazu. Prowadzący na schody portal (bramka) rozpowszechnił się na renesansowych ambonach. Rzadko nawiązywał do programów ikonograficznych pozostałych części ambony⁵⁵. Niewidoczny dla uczestników Mszy św. i słuchaczy kazania miał przemawiać do kaznodziei. W pierwszym rzędzie zachęcał kaznodzieję do rzetelnie podejmowanej posługi słowa Bożego. Do ambony skrzatuskiej prowadzi bramka z figurą św. Michała Archanioła, niewidoczna dla słuchaczy kazania⁵⁶. Św. Michał to jeden z trzech archaniołów (obok Gabriela i Rafała: Dn 10,13; 12,1; Ap 12,7–9), którego imię „Któż jak Bóg!”, przedstawiony jest z mieczem i smokiem pod nogami – symbolem zbuntowanego wobec Boga anioła – Lucyfera. Stoi nad wszystkimi aniołami, aby prowadzić ich do zwycięskiej bitwy z Szatanem (Ap 12,7). Jest uważany za anioła sprawiedliwości, sądu, łaski i zmiłowania, obrońcę Ludu Bożego i opiekuna Kościoła. Wybór tej postaci może wiązać się z przekonaniem, że posługa kaznodziei jest partycypacją w tej samej walce duchowej, jaką symbolizuje jeden z trzech archaniołów. „Któż jak Bóg!” – jest odpowiedzią archanioła na bunt aniołów, Lucyfera. Kaznodzieja swoim słowem ma pokonać odwiecznego wroga i przeciwnika boskiego planu zbawienia. Wstępujący schodami kaznodzieja widział przed sobą dwie figury na parapecie kosza: św. Piotra

⁵⁴ R. Plebański (Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 128) jest zdania, że to figura Chrystusa Salvatora. Według dokumentacji przed konserwacją w 1999 r. w ręce Chrystusa znajdował się krzyż.

⁵⁵ Poscharsky, *Die Kanzel. Erscheinungsform im Protestantismus bis zum Ende des Barock*, 137.

⁵⁶ B. Rymkiewicz (Rymkiewicz, *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP Panny w Skrzatuszu*, 46) omyłkowo odnotowuje schodki prowadzące na ambonę z portalem zwieńczonym postacią anioła i rzeźbą Mojżesza z tablicą 10-przykazań. To prawdopodobnie wynik niewłaściwego odczytania materiału zdjęciowego. Warto zauważyć, że w tylnej części figury (na plecach archanioła) widoczne są otwory mogące świadczyć o pierwotnym jej umieszczeniu w innym miejscu (na ścianie?). Ich widok od strony wiernych w nawie wywołuje złe wrażenie.

i św. Pawła oraz gołębicę – symbol Ducha Świętego. Budzić to może świadomość uczestniczenia w nadprzyrodzonej bitwie o posłuszeństwo Bogu i w misji, która ma swoje umocowanie w autorytecie papieskim św. Piotra i ortodoksji nauczania św. Pawła.

1.4. Renowacje i remonty ambony

Warto poświęcić chwilę uwagi renowacji kazalnicy, jaką przeprowadziła firma Krzysztofa P. Tomczaka. W swoim powykonawczym opracowaniu konserwatorsko-renowacyjnym konserwator sugerował, na podstawie badań sondażowo-odkrywkowych, sześciokrotne podjęcie przemalowania ambony od momentu jej wykonania (raz w XVIII w., dwa razy w XIX w, trzy razy w XX w)⁵⁷. Rodzi się przy tym pytanie, czy obok prac konserwacyjno-malarskich ingerowano w kształt i wystrój ambony? Czy omówione wcześniej i widoczne dziś figury oraz ich umiejscowienie są zgodne z pierwotnym zamysłem?

W dokumentacji wizytacyjnej z 2 stycznia 1727 r. archidiacon ks. kanonik poznański Mikołaj Zalasowski odnotował, że w tym czasie ambona otrzymała pozłocane dekoracje⁵⁸. Oznaczałoby to, że ambona nie była wykończona podczas konsekracji kościoła w 1701 r. przez bpa Hieronima Wierzbowskiego. Z wizytacyjnych adnotacji można dowiedzieć się, że „ołtarzy bocznych po stronie Ewangelii jeszcze nie było”. Wolno więc przypuszczać, że ambona mogła znajdować się pierwotnie między filarami pierwszym i drugim. Chociaż można przeczytać tam też, że „były tu [przy północnej ścianie świątyni] tylko poświęcone dwie mensy, na których odprawiano Msze św.”. Po ufundowaniu ołtarza (wówczas Różańca Świętego) ambona mogła być przesunięta w głąb nawy na obecne miejsce. Śladem tego może być wyraźne osadzenie (wciśnięcie) całej konstrukcji w pilastrze (ucięta szyszka pod koszem ambony, wycięty plan baldachimu dopasowujący całość do pilastra, brak zaplecka ze względu na wypukłość pilastra). Jeśli weźmie się pod uwagę sugestię B. Rymkiewicz, że ambona została wykonana w innym środowisku rzeźbiarskim niż ołtarz, prawdopodobnie śląskim⁵⁹, można przypuszczać, że jej wystrój i ikonografia zmieniały się od końca XVII w. Nie zachowały się jednak żadne źródła archiwalne opisujące wygląd kazalnicy.

Proboszcz ks. Georg Krüger przeprowadził remont pękniętych ścian kościoła w 1909 r. W następnym roku przystąpił do malowania wnętrza. Z zachowanego kosztorysu planowanych w 1910 r. prac renowacyjnych w kościele wynika, że również am-

⁵⁷ Tomczak, *Dokumentacja konserwatorsko-restauratorska. Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, gm. Szydłowo, woj. Wielkopolskie. Ambona przyścienna z kon. XVII w.*; Joanne Korytkowski, *Brevis Descriptio Historico-Geographica Ecclesiarum Archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis ad ordinem decanatum digestarum...* (Gnesnae: Typis J. B. Lange, 1888), 246.

⁵⁸ Hagedorn, „Miejsca kultu w parafii Skrzatusz w okresie przedrozbiorowym (do roku 1772)”, *Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne* 4, 2 (1997): 91, przypis 31. W znajdującej się w archiwum spisanej historii kościoła dowiadujemy się, że w 1715 r. ukończony został ołtarz na ścianie południowej (Męki Pańskiej), a jego przyozdobienie wykonano rok później.

⁵⁹ Rymkiewicz, *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP Panny w Skrzatuszu*, 46.

bona miała być poddana odnowieniu⁶⁰. Zakres wyszczególnionych prac został podany w kosztorysie i miał obejmować: usunięcie łuszczących fragmentów farb, ponowną marmoryzację płaszczyzn, oczyszczenie wszystkich figur, odrestaurowanie miejsc połączanych i posrebrzanych, uzupełnienie uszkodzonych miejsc w dekoracjach zgodnie z oryginalnym stylem ich pochodzenia, oczyszczenie ozdób złożonych i ponowne złocenie, oczyszczenie i marmoryzacja baldachimu. W latach 70. XX w. w jednym ze sprawozdań z podejmowanych w kościele inwestycji proboszcz ks. Stefan Kiełsiński SDB wymienia „naprawę schodów na ambone”⁶¹. Podobną wzmiankę można odnaleźć w dokumentacji po konserwacji w 1999 r. Z inicjatywy ks. proboszcza Henryka Olesika SDB i wojewódzkiego konserwatora zabytków w Pile Romana Chwaliszewskiego konserwacji kazalnicy podjęła się pracownia Krzysztofa Piotra Tomczaka z Poznania. Zamiarem konserwatora było „zbliżenie obiektu do wyglądu pierwotnego (...), zachowanie formy, układu kompozycyjnego (...), powrót do złocień i srebrzeń na poler i mat. Wymiana drewnianych elementów konstrukcyjnych”⁶² ze względu na duże zniszczenia wywołane żerowaniem owadów z rodziny Anobiidae. Praktycznie całość ambony została poddana dezynfekcji, dezynsekcji i impregnacji. Wspomniane wcześniej niezrozumiałe przemieszczenia figur na całym zespole kazalnicy, kontrowersyjny dobór odnowionej kolorystyki całości i elementów oraz widoczny po dwudziestu latach efekt wywołują wrażenie braków.

2. Ambona „posoborowa”

Po wprowadzeniu reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II ambony zniknęły z niektórych zabytkowych kościołów, a tam, gdzie pozostały, nie były już miejscem głoszenia kazań ani jakichkolwiek wystąpień. Stały się przedmiotem jedynie zabytkowym, niepozabawionym jednak waloru historycznego i artystycznego. Zwykle poddawane są pracom restauratorsko-konserwującym. Obok ołtarza zwróconego w kierunku wiernych pojawiła się konieczność postawienia ambony, ale innej niż ta sprzed soboru. Do czego ma zatem służyć ambona po Soborze Watykańskim II i czym się różni od kazalnicy z poprzednich wieków?

⁶⁰ Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej (dalej ADKK), Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 34, Instandsetzung u. Ausmalung der Kirche 1910-1925, „Kosztorys prac renowacyjnych kościoła, 8–9.

⁶¹ ADKK, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, 1972–1978, pismo znak: LS 4–25/74, bez sygn.

⁶² Tomczak, *Dokumentacja konserwatorsko-restauratorska. Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, gm. Szydłowo, woj. Wielkopolskie. Ambona przyścienna z kon. XVII w.* Wojewódzki Konserwator Zabytków w 1998 r. przeznaczył na renowację ambony 5982,62 zł, resztę środków parafia zdobyła z ofiar wiernych i indywidualnych sponsorów (m.in. Andrzej Olszewski z Wałcza, wykonawca części prac konserwatorskich), Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, *Kronika parafii Skrzatusz* 24.06.2001, Henryk Olesik, „Krótki zarys duszpasterstwa i administracji Księży Salezjanów w parafii Skrzatusz 3.10.1952–30.06.2001”; Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, *Kronika parafii Skrzatusz* 11.09.1999, Henryk Olesik, „Zakończenie prac renowacyjnych («konserwatorskich i złotniczych»”.

Lokalizacja ambony w przestrzeni liturgicznej (kościół, kaplica) odpowiada na pytanie o jej związek z całością budowli sakralnej oraz z jej teologiczną i liturgiczną relacją do proklamacji Ewangelii i głoszenia homilii Mszy św. Niemniej ważnym zagadnieniem jest jej wygląd, rodzaj dekoracji i przesłania teologicznego? Jakie są wówczas reguły i zasady doboru motywów i elementów zdobniczych?

Jak już wspomniano, ambony (kazalnice, lektoria) miały w swojej historii zasadniczo trzy funkcje: liturgiczną, dekoracyjną (artystyczną) i teologiczną (ideową). *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* (dalej OWMR)⁶³ wymienia tę liturgiczną. Ma to być miejsce czytania liturgii słowa, śpiewu psalmu responsoryjnego i orędzia wielkanocnego – *Exsultet* (OWMR, nr 309). Dopuszcza też możliwość głoszenia z niej homilii i podawania intencji modlitwy powszechnej. Homilie można bowiem wygłaszać nie tylko z ambony, lecz również z miejsca przewodniczenia („przy krześle”), albo – zależnie od okoliczności – w innym stosownym miejscu (OWMR, nr 136). W świetle takich rozstrzygnięć rodzi się pytanie: czy zabytkowa kazalnica jako „inne stosowne miejsce” może służyć do głoszenia homilii? Teologia „dwóch stołów” i miejsce lokalizacji starych kazalnicy raczej wykluczają ją z obecnego głoszenia homilii⁶⁴. Wydaje się jednak, że nic nie stoi na przeszkodzie, aby podawano z nich np. intencje modlitwy powszechnej, ogłaszano święta ruchome, nominacje biskupie Stolicy Apostolskiej lub treść różnych dekretów władzy kościelnej. Wymagałoby to od występującego z tego miejsca stosowności w postawie, aby nie stwarzać wrażenia, że podejmowana funkcja zakłóca jedność aktu kultu Eucharystii w prezbiterium i w jakikolwiek sposób dominuje.

Polski *Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów* z 2013 r. (dalej CLBP)⁶⁵ podsumowuje większość wydanych przez Kościół rozporządzeń regulujących, kto i co może wykonywać z ambony i zasadniczo powtarza po OWMR: o czytaniu liturgii słowa (nr 137, 139), śpiewie psalmu responsoryjnego (nr 138), czytaniu lub śpiewie Ewangelii (nr 74, 140–141), podawaniu intencji modlitwy powszechnej (nr 144, 320), ogłaszaniu świąt ruchomych (nr 240), śpiewie *Exsultetu* (nr 352), odczytaniu nominacji watykańskich (nr 510, 1159, 1168). Miejszem głoszenia homilii przez biskupa jest jego katedra w kościele katedralnym (siedząc), ale nie w sposób obligatoryjny, bo według uznania może to być miejsce, „w którym wszyscy będą go dogodniej widzieć i słyszeć” (nr 144) albo inne okoliczności wymagałyby innego miejsca (nr 51).

W trakcie ostatnich prac renowacyjnych wnętrza sanktuarium, a zwłaszcza prezbiterium, zrodziła się myśl, aby do odnowionego wnętrza zaprojektować i wykonać nowy ołtarz, tzw. posoborowy, i ambonę. Powstała przy tym dyskusja o miejscu i formie no-

⁶³ *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*, z trzeciego wydania Mszału Rzymskiego, Rzym 2002 oraz wskazania Episkopatu Polski (Poznań: Pallottinum, 2006) (dalej OWMR).

⁶⁴ Znany polski kaznodzieja i homileta Jan Twardy opowiada się za doraźnym korzystaniem z kazalnicy do głoszenia kazań, zwłaszcza z okazji misji i rekolekcji parafialnych, zobacz: „Miejsce i funkcje ambony w przestrzeni sakralnej”, 303.

⁶⁵ *Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów odnowiony zgodnie z postanowieniem świętego Soboru Watykańskiego II*, wydany z upoważnienia papieża Jana Pawła II, dostosowany do zwyczajów polskich, wydanie wzorcowe (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2013), nr 17 (dalej CLBP).

wej ambony. Instrukcje watykańskie niewiele miejsca poświęcają wymaganym nowym ambonom, zajęły się tym przede wszystkim instrukcje wprowadzające konstytucję liturgiczną Soboru Watykańskiego II. W pierwszej z nich (*O należytych wykonywaniu Konstytucji o Liturgii Świętej – „Inter oecumenici”* z 26.09.1964 r.)⁶⁶ Kongregacja nie wymagała ambony obligatoryjnie, a jej funkcję (czytanie epistoły i Ewangelii, śpiew psalmu, kierowanie modlitwą wiernych) pozwalała pełnić „od ołtarza, (...) albo od balustrady” (nr 52 i 53). Dopuszczono nawet dwie ambony: „pożądana jest ambona – mogą być i dwie – do wygłaszania czytań świętych; należy ją tak ustawić, aby osobę czytającego można było dobrze widzieć i słyszeć” (nr 96). Za taką sugestią poszli architekci wnętrz sakralnych: „w rozbudowanej strefie liturgii Słowa może być osobny pulpit do czytań biblijnych i odrębna mównica do Ewangelii”⁶⁷. Tak właśnie proponuje B. Snela, odnosząc się do instrukcji *Inter oecumenici* z 1964 r. Zachęca do odrębnego pulpitu do czytań biblijnych i odrębnej mównicy do Ewangelii, pod warunkiem że do dyspozycji projektanta jest większa przestrzeń do wykorzystania⁶⁸. Pomysł dwóch ambon (jednej dla lektorów „epistoły” i drugiej dla czytania Ewangelii i głoszenia homilii) spotyka się jednak z niechęcią liturgistów i prawników jako niepotrzebnie nawiązujący do starożytności, „zaciemniający obraz zastawionych stołów”⁶⁹. W przestrzeni prezbiterium w sanktuarium skrzatuskim niemożliwe jest to również i z tego powodu, że druga ambona znalazłaby się w zbyt bliskim sąsiedztwie zabytkowej kazalnicy, tworząc wrażenie niepotrzebnego mnożenia podobnych w swojej funkcji mebli.

OWMR (nr 309) wymienia warunek, aby to miejsce „spontanicznie skupiało uwagę wiernych”, powtarzając również za *Inter oecumenici* wymóg dobrego widzenia oraz słyszalności czytających i mówiących. Spełniająca takie wymagania ambona ma być umieszczona na stałe, co oczywiście wyklucza jakiegokolwiek formy pulpitu w tym miejscu⁷⁰. Dodatkowo sformułowano oczekiwanie, aby dobrze komponowała

⁶⁶ Sacra Congregatio Rituum, „Instructio ad executionem Constitutionis de sacra Liturgia Recte Ordinanda” (26.09.1964), *Acta Apostolicae Sedis* 56, 13 (1964): 877–900; Święta Kongregacja Obrzędów, „Instrukcja o należytych wykonywaniu Konstytucji o Liturgii Świętej «Inter Oecumenici»”, *Wiadomości Diecezjalne Katowice* 11–12 (1964): 129–144.

⁶⁷ Maria Ewa Rosier-Siedlecka, *Posoborowa architektura sakralna. Aktualne problemy projektowania architektury kościelnej* (Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1979), 235.

⁶⁸ Bogdan Snela, „Przestrzeń kościelna”, w: *Liturgika ogólna*, red. Franciszek Blachnicki, Zdzisław Biernat i in. (Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1973), 171–245; Sobór Watykański II, „Konstytucja o liturgii świętej”, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekry, deklaracje. Tekst łacińsko-polski. Nowe tłumaczenie* (Poznań: Pallottinum, 2002), 48–78 (dalej KL).

⁶⁹ Roman Walczak, *Symbolika i wystrój świątyni chrześcijańskiej. Przewodnik po współczesnej architekturze wnętrz sakralnych według soborowych dokumentów Kościoła i aktualnego prawa kościelnego* (Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, 2011), 61; Kazimierz Dullak, „Stół czy stoły Słowa Bożego?”, *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 21 (2014): 241–253.

⁷⁰ Można domniemywać, że wymóg ten jest analogiczny do konstrukcji i umocowania ołtarza, który „łączy się ściśle z posadzką”, np. CLBP, nr 988.

się z wnętrzem kościoła⁷¹. Przed oddaniem do użytku liturgicznego ambona powinna zostać pobłogosławiona podczas Mszy św. lub liturgii słowa Bożego⁷².

Znany w Polsce liturgista ks. Stanisław Czerwik zalicza ambonę, obok ołtarza i miejsca przewodniczenia, do jednego z trzech kościelnotwórczych obiektów we wnętrzu kościoła⁷³. To poważne wyzwanie dla projektantów nowych świątyń i dla dokonujących adaptacji wnętrz zabytkowych kościołów. Miejscu głoszenia słowa Bożego nadaje się bowiem miano „strefy liturgii słowa”⁷⁴ lub określa „głową – mózgiem Kościoła”. Sięgając do nauczania np. św. Hilarego z Arles, wcześniej św. Hilarego z Poitiers i św. Augustyna, ks. Czerwik przybliży soborowe (por. KL 48, 51, 56; OWMR, nr 8) podstawy koncepcji „dwóch stołów” w liturgii eucharystycznej, z których wypływają dwa źródła życia: na pierwszym stole znajduje się słowo przyjmowane z wiarą (J, 6,45–47), a z drugiego otrzymuje się „chleb życia”, czyli Ciało i Krew Zbawiciela, prawdziwy pokarm i napój (J 6,48–58). Pierwszeństwo słowa jako pokarmu znalazło swój wyraz w obrzędzie pobłogosławienia ambony, gdy we wprowadzeniu pada myśl: „wyobraża ona [ambona] stół słowa Bożego, które dla nas, chrześcijan, jest pierwszym i niezastąpionym pokarmem”. Bóg „zaspokaja nasz głód pożywym pokarmem swego słowa”⁷⁵. Stół słowa i stół eucharystyczny stają się we Mszy św. nierozłączne⁷⁶, są miejscem jednego aktu kultu⁷⁷. Podobnie podkreśla to *Katechizm Kościoła Katolickiego* (nr 1346), gdy podsumowuje tę myśl: „liturgia słowa i liturgia eucharystyczna stanowią razem «jeden akt kultu»”.

⁷¹ OWMR, nr 309: „Z zasady winna to być stała ambona, a nie zwykły przenośny pulpit. Ambona odpowiednio wkomponowana we wnętrzu kościoła powinna być tak umieszczona, by czytający i mówiący byli dobrze widziani i słyszani przez wiernych”.

⁷² Stosowny obrzęd zawarty jest w: *Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, t. 2 (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2001), nr 900–918. We wstępie z okazji oddania do użytku nowej ambony (nr 900) wymaga się, aby ambona była „prawdziwa, stała, godna i okazała” z wykluczeniem przenośnego pulpitu. Jednocześnie dopuszcza się „ambonę przenośną”, „jeśli jest okazała, artystycznie przyozdobiona i odpowiada swojemu przeznaczeniu”, podobnie jak z przenośnym ołtarzem. Obrzęd poświęcenia kościoła nie zawiera oddzielnej części dla ambony, gdyż ten akt zawiera w sobie jej pobłogosławienie.

⁷³ Stanisław Czerwik, „Symbole wspólnototwórcze w celebracji Eucharystii”, *Studia Theologica Varsoviensia* 38, 2 (2000): 67–105.

⁷⁴ Snela, „Przestrzeń kościelna”, 171–245.

⁷⁵ *Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, t. 2, nr 908.

⁷⁶ „Ze stołu Pańskiego otrzymujemy pożywienie, chleb życia... Przy stole niedzielnych czytań karmimy się nauką Pana”: Czerwik, „Symbole wspólnototwórcze w celebracji Eucharystii”, 73, przypis 12. Podobnie przez wieki u wielu teologów i mistrzów życia duchowego, np. Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Chrystusa* (Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1991), księga IV, roz. 11, nr 4: „Można by powiedzieć, że są to dwa stoły, postawione z jednej i z drugiej strony w skarbnicy Kościoła. Jeden – to stół świętego ołtarza, na którym leży chleb święty, drogie Ciało Chrystusa. Drugi – to stół Bożego prawa, które zawiera świętą naukę, uczy prawdziwej wiary i nieomylnie prowadzi aż za zasłonę, gdzie znajduje się Święte świętych”.

⁷⁷ Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Instrukcja „O zachowaniu i unikaniu pewnych rzeczy dotyczących Najświętszej Eucharystii”* (25.03.2004) (Kraków, 2004), nr 60.

Idea „dwóch stołów” uzasadniła „rewolucję” ambonową, czyli przeniesienie jej z wnętrza nawy w pobliże ołtarza. Sobór ze swoimi dokumentami oraz rubryki traktujące o liturgii słowa Bożego nie zostawiają wątpliwości: ambona jest „stołem” podobnie jak ołtarz⁷⁸, precyzując: „przy stole słowa [Kościoła] bardziej się uczy, przy stole eucharystycznym bardziej się uświęca”⁷⁹. Jedność aktu kultu Bożego jest fundamentalną zasadą liturgiczną pozwalającą traktować ambonę i ołtarz na równi w dualnym akcie zbawienia (uświęcenia) wiernych, jedno bez drugiego nie może być celebrowane⁸⁰. W ten sposób ambona staje się symbolem przemawiającego Boga i nauczającego zmarłych Chrystusa⁸¹, jest „toposem” liturgicznym słowa Bożego proklamującego misterium paschalne Chrystusa⁸². Przestała więc być miejscem autonomicznym do nauczania Kościoła jak kazalnica, na rzecz czegoś więcej, realizującego się zbawienia „tu i teraz” przez słowo Boga.

Zestawienie jej z ołtarzem spowodowało sformułowanie bardzo konkretnych oczekiwań co do kształtu. Obok oczywistego wymogu „skupiania na niej uwagi wiernych” („by czytający i mówiący byli dobrze widziani i słyszani przez wiernych”)⁸³ pojawiło się kilka warunków technicznych: stałości (przytwierdzenie do podłoża, nie pulpit!), odpowiednich rozmiarów, zamontowania oświetlenia czytanego tekstu i urządzeń technicznych nagłośnienia⁸⁴. Wydaje się, że pod tym względem umiejscowienie ambony skrzatuskiej jest jak najbardziej poprawne. Czy jednak nie powinna ona mieć większych rozmiarów, jak sugeruje *Wprowadzenie do drugiego wydania Lekcjonarza Mszalnego* (nr 34): „aby ambona mogła dogodnie służyć do sprawowania obrzędów, winna być obszerna, skoro niekiedy musi się zmieścić na niej kilku usługujących”?

⁷⁸ Powinno [miejsce podwyższone, stałe, dogodne i okazałe] jasno przypominać wiernym, że w Mszy Świętej jest przygotowywany zarówno stół słowa Bożego, jak i Ciała Chrystusowego, *Wprowadzenie do drugiego wydania Lekcjonarza Mszalnego* (Poznań: Pallottinum, 2011), nr 32.

⁷⁹ *Wprowadzenie do drugiego wydania Lekcjonarza Mszalnego*, nr 10.

⁸⁰ Słowo i znak liturgiczny, zobacz: *Wprowadzenie do drugiego wydania Lekcjonarza Mszalnego*, nr 10.

⁸¹ Walczak, *Symbolika i wystrój świątyni chrześcijańskiej. Przewodnik po współczesnej architekturze wewnątrz sakralnych według soborowych dokumentów Kościoła i aktualnego prawa kościelnego*, 60.

⁸² Nadolski, *Ambona. Historia, znaczenie, symbolika*, 24.

⁸³ OWMR, nr 272.

⁸⁴ *Wprowadzenie do drugiego wydania Lekcjonarza Mszalnego*, nr 34: [ambona] winna być obszerna, skoro niekiedy musi stać na niej kilku usługujących (...), aby lektorzy mieli na ambonie oświetlenie wystarczające do czytania tekstu i by w razie potrzeby mogli użyć współczesnych środków technicznych zapewniających wiernym dobrą słyszalność.

Zaprojektowania i wykonania ambony i ołtarza posoborowego⁸⁵ w sanktuarium podjęła się warszawska pracownia Mariusza Makowieckiego (Mariusz Makowiecki Dom Sztuki – Pracownia Konserwacji Malarstwa Rzeźby Polichromowanej). Ostatecznie wykonana w 2013 r. koresponduje z ołtarzem w stylu i materiale (fot. 7 w Aneksie 5), co odpowiada postulatowi niektórych komentatorów, aby również materiał wykonania obydwu był świadectwem „jedności” stołów⁸⁶. Ambona składa się z prostokątnej płyty (plinty) przytwierdzonej do podłogi prezbiterium, dwóch kolumn i pulpitu. Pomalowana na niebiesko niska płyta cokołowa posiada uskokowe krawędzie. Na niej ustawione są dwie kolumny wsparte na złożonych profilowanych bazach (torusy rozdzielone trochilusem). Białe, skręcone trzony pokryte są złożoną, wypukle rzeźbioną wicią winnej latorośli, odwzorując w ten sposób kolumny na sąsiadującym tuż obok ołtarzu Aniołów Stróżów. Na złożonych, profilowanych kapitelach spoczywa niebieski pulpit, którego boki naśladują formę zredukowanego belkowania. Gładki architrav oddzielony jest od uskokowego gzymsu złotym profilem. W nowej ambonie nie znajduje się szczególnego akcentu zdobniczego ani symbolu nawiązującego do liturgii słowa, nauczania Kościoła, Chrystusa–Logosu, pokarmu „drugiego stołu”. We współczesnych projektach ambon jest obecne i takie podejście⁸⁷. Bezpośrednie sąsiedztwo i jedność elementów architektoniczno-ozdobniczych ambony z ołtarzem w tym wypadku spełniają warunki formalne teologiczno-liturgicznej koncepcji jedności „dwu stołów” Eucharystii. Wydaje się jednak, że podobnie jak ołtarz z hierogramem IHS, tak nowa ambona mogłaby również przemawiać jednym z wielu spotykanych symboli ilustrujących godność głoszenia słowa Bożego (np. chrystologicznych, pneumatologicznych, motywów z przypowieści o siewcy, w formie księgi Pisma Świętego, biblijnych symboli ewangelistów itd.)⁸⁸. Bogata ikonografia XVII-wiecznej kazalnicy jest więc w tym aspekcie przeciwieństwem nowej ambony.

OWMR jasno określa listę osób, które nie mogą stanąć na (przy) ambonie: „Nie wypada, aby na ambonie spełniali swe funkcje: komentator, kantor i kierownik chóru”

⁸⁵ Stipes ołtarza składa się z prostokątnej płyty (plinty), czterech kolumn i antepedium. Pomalowana na niebiesko niska płyta cokołowa posiada uskokowe krawędzie, z których środkowy profil podkreślony został złożeniem. W narożach plinty ustawione są cztery kolumny, wsparte na złożonych, profilowanych bazach (torusy rozdzielone trochilusem). Białe, skręcone trzony pokryte są złożoną, wypukle rzeźbioną wicią winnej latorośli. Na złożonych, profilowanych kapitelach spoczywa niebieska mensa, której boki naśladują formę gzymsu. Pomiędzy plintą a mensą znajduje się poziome, prostokątne antepedium. Ma ono formę niebiesko-złotej, profilowanej ramy, ujmującej białą płycinę. W środkowym polu znajduje się złożony hierogram Chrystusa – IHS (łac. *Iesus Hominis Salvator* = Jezus Zbawiciel Człowieka), ujęty promienistą glorią.

⁸⁶ Zbigniew Wit, „Wymogi liturgiczno-prawne wyposażenia kościoła”, *Ateneum Kapłańskie* 113, 483 (1989): 226–240.

⁸⁷ Zbigniew Wit, „Posoborowe normy kształtowania przestrzeni do sprawowania liturgii”, *Anamnesis. Biuletyn Komisji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski* 2 (1997/1998): 16–33.

⁸⁸ Roman Walczak, *Świątynia chrześcijańska i jej wystrój w świetle soborowych i posoborowych dokumentów Kościoła* (Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo OO. Bernardynów Calvarianum, 1999), 62–63; Walczak, *Symbolika i wystrój świątyni chrześcijańskiej. Przewodnik po współczesnej architekturze wnętrza sakralnych według soborowych dokumentów Kościoła i aktualnego prawa kościelnego*, 61.

(OWMR, nr 272). Z tego powodu do rozważenia pozostałaby myśl, aby umieścić poza granicą „strefy liturgii słowa” i wystarczająco blisko wiernych pulpit dla komentatora, kantora lub kierownika chóru, którzy nie mogą pełnić swoich funkcji z ambony⁸⁹. Nie byłaby to w żadnej mierze druga ambona, lecz potrzebne, godne miejsce dla wymienionych funkcji w liturgii. Podobnie R. Walczak sugeruje, aby znaleźć stosowne miejsce dla ewangeliarza, z którego czyta się Pismo Święte podczas liturgii. Chociaż brakuje na ten temat jakichkolwiek rozstrzygnięć prawno-liturgicznych, to słusznie oczekuje się od projektantów ambony, aby przewidzieli miejsce dla tej księgi po odczytaniu perykopy, np. aby wierni mogli po liturgii podejść i odczytać ponownie ten fragment⁹⁰.

Podczas obrzędu poświęcenia kościoła i ołtarza (4.06.2017 r.) ambona została tym samym pobłogosławiona przez bpa E. Dajczaka, biskupa diecezjalnego. Fundatorami ambony są kanonicy Pilskiej Kapituły Kolegiackiej, ołtarza natomiast ówcześni biskupi diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej.

Zakończenie

Trzecia instrukcja wprowadzająca soborową KL (*Instrukcja o należytych wykonywaniu Konstytucji o liturgii świętej* z 5.09.1970 r.) sprawę zachowania sprzętów zabytkowych w kościołach pozostawiła w gestii lokalnej władzy kościelnej. Decyzja taka powinna być konsultowana z ekspertami i władzami cywilnymi oraz diecezjalnymi konserwatorami i komisjami sztuki. Ambony w zabytkowych kościołach przestały być powszechnie używane, wywołują wspomnienia w starszym pokoleniu wiernych, którzy pamiętają spektakularne kazania głoszone z kazalnicy w dzieciństwie. Oprócz waloru historyczno-artystycznego dalej przemawiają swoją ikonografią. Warto ją dobrze poznać i w duszpasterstwie sygnalizować. Takie opracowanie może być rzetelnym źródłem wiedzy dla przewodników grup pielgrzymich, rekolekcyjnych i turystycznych. Ambony mają swoje ponadczasowe znaczenie, są świadkiem ciągłości i prawowierności nauczania Kościoła. Z tego powodu gospodarze kościołów powinni dbać o zachowanie ich substancji i nie dopuszczać do dowolnej, przypadkowej ingerencji.

Analiza stanu wiedzy o ambonach w skrzatuskiej bazylice przybliży bogactwo ikonograficzne kazalnicy barokowej i prostotę oraz funkcjonalność nowej ambony wykonanej wraz z nowym ołtarzem posoborowym. Ikonografia ambony ujawnia często spotykany w baroku motyw ewangelistów reprezentujących podstawowy nurt ciągłości, prawowierności niezwykłej płodności kościelnego nauczania. Umieszczenie wyżej doktorów Kościoła jest potwierdzeniem niezmiennych tradycji głoszonej, przez wieki tej samej, nauki o zbawieniu Jezusa Chrystusa. Figura Chrystusa Zmartwychwstałego wieńcząca baldachim ambony jest dla wszystkich słuchających kazań i modlących się w sanktuarium przypomnieniem, że Zbawiciel jest ostatecznym celem życia chrześci-

⁸⁹ Walczak, *Świątynia chrześcijańska i jej wystrój w świetle soborowych i posoborowych dokumentów Kościoła*, 63.

⁹⁰ Walczak, *Symbolika i wystrój świątyni chrześcijańskiej. Przewodnik po współczesnej architekturze wnętrza sakralnych według soborowych dokumentów Kościoła i aktualnego prawa kościelnego*, 62.

janina. Słowo Boże głoszone z ambony niezawodnie prowadzi do zjednoczenia z Nim i daje pewność zwycięstwa nad śmiercią i grzechem.

Wrażenie nieporządku w umieszczeniu figur oraz usunięcie figury Chrystusa z kosza motywują do podjęcia korekty prac konserwatorskich i drobnych prac naprawczych. Jest to tym bardziej uzasadnione, że stan zabytkowej ambony się pogarsza. Substancja drewna, z jakiego została wykonana, ujawnia poważne zagrożenia jej trwałości. Wspomniana przez R. Plebańskiego „rekompozycja elementów rzeźbiarskich ambony” jest podstawą do sugerowanego przez niego, słusznego rozwiązania, aby figura Jezusa Chrystusa z baldachimu ponownie trafiła do środkowej niszy kosza⁹¹. Podobnie weryfikacji powinna być poddana wersja umieszczenia figury św. Michała Archanioła na zwieńczeniu bramki schodów prowadzących na ambonę. Trudno się też nie zgodzić z jeszcze jedną opinią R. Plebańskiego, że skoro nie odtworzono pierwotnej kolorystyki ambony, to „przeprowadzona konserwacja ambony zwłaszcza w jej części estetycznej wydaje się niezakończona”⁹². Odważną wydaje się propozycja przeniesienia figur św. Pawła i św. Piotra z parapetu ambony na sąsiadujący po prawej stronie ołtarz Świętej Rodziny NMP. R. Plebański uważa bowiem, że rzeźby te i rzeźba św. Wawrzyńca z baldachimu „nie należą do zespołu związanego z amboną”, a „nagromadzenie ponadnormatywnej ilości rzeźb prowadzi do optycznego, ale też ideowego zaburzenia we właściwym odbiorze tego obiektu”⁹³.

Bibliografia

- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej. Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. 1972–1978. Pismo znak: LS 4–25/74. Bez sygn.
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej. Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. Sygn. 34. Instandsetzung u. Ausmalung der Kirche 1910–1925, *Kosztorys prac renowacyjnych kościoła*, 8–9.
- Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. *Kronika parafii Skrzatusz* 11.09.1999, Henryk Olesik, „Zakończenie prac renowacyjnych («konserwatorskich i złotniczych»)”.
- Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. *Kronika parafii Skrzatusz* 24.06.2001, Henryk Olesik, „Krótki zarys duszpasterstwa i administracji Księża Salezjanów w parafii Skrzatusz 3.10.1952–30.06.2001”.
- Aumann, Jordan. *Zarys historii duchowości*. Tłum. Jan Machniak. Kielce: Jedność, 1993.

⁹¹ Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 129. W innym miejscu jego diagnozy stanu konserwacji: „Ten dość dziwny efekt działań konserwatorskich sprawia, że ambona jest predystynowana do całościowej konserwacji i ujednolicenia zarówno zakresu działań konserwatorskich, jak i scalenia estetycznego wszystkich jej elementów”, Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 32–33.

⁹² Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 129.

⁹³ Plebański, *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*, 178.

- Bocian, Martin. *Leksykon postaci biblijnych. Ich dalsze losy w judaizmie, chrześcijaństwie, islamie oraz w literaturze, muzyce i sztukach plastycznych*, współ. Ursula Kraut, Iris Lens. Tłum. Juliusz Zychowicz. Kraków: Znak, 1996.
- Bosak, Pius Czesław. *Leksykon wszystkich postaci biblijnych*. Kraków: Petrus, 2015.
- Brzozowski, Mieczysław. „Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI–XVIII)”. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. T. 2. *Od odrodzenia do oświecenia*. Cz. 1. *Teologia humanistyczna*, red. Marian Rechowicz, 361–428. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1975.
- Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów odnowiony zgodnie z postanowieniem świętego Soboru Watykańskiego II, wydany z upoważnienia papieża Jana Pawła II, dostosowany do zwyczajów polskich*, wydanie wzorcowe. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2013.
- Chisesi, Ino. *Co to za święty? Sztuka czytania obrazów. Słownik ikonografii*. Tłum. Krystyna Kozak. Kielce: Jedność, 2018.
- Czerwik, Stanisław. „Symbole wspólnototwórcze w celebracji Eucharystii”. *Studia Theologica Varsaviensia* 38, 2 (2000): 67–105.
- Damblon, Albert. „Ambo(n)”. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 1 (kol. 490–491). Freiburg–Basel–Wien: Herder, 2017.
- Damblon, Albert. *Zwischen Kathedra und Ambo: zum Predigtverständnis des II. Vatikanums – aufgezeigt an den liturgischen Predigtorten*. Düsseldorf: Patmos Verlag, 1988.
- Damblon, Albert. *Ab-kanzeln gilt nicht. Zur Geschichte und Wirkung christlicher Predigtorte*. Münster–Hamburg–London: Lit Verlag, 2003.
- Danielski, Wojciech. „Doktor Kościoła, nauczyciel Kościoła powszechnego”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 4 (kol. 34–36). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1983.
- Danilewicz, Jan. *Kościół i jego wnętrze w świetle przepisów prawno-liturgicznych*. Kielce: Diecezjalny Fundusz Wydawniczy Skład Główny Księgarnia „Jedność”, 1948.
- Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z dn. 9.11.2018 r. o nadaniu kościołowi sanktuaryjnemu w Skrzatuszu tytułu i godności bazyliki mniejszej podpisany przez kard. Roberta Saraha, AKDK-K LS 4–1/19.
- Dullak, Kazimierz. „Stół czy stoły Słowa Bożego?”. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 21 (2014): 241–253.
- Fijałkowski, Marek. „Wojciech Konstanty Breza – fundator kościoła skrzatuskiego”. *Rocznik Skrzatuski* 1 (2013): 117–114.
- Forstner, Dorothea. *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*. Przekład W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2001.
- Gihl, Mikołaj. *Ofiara Mszy Świętej. Wykład dogmatyczny, liturgiczny i ascetyczny dla duchowieństwa i świeckich*. T. 1, 2 i 3. Warszawa: Wydawnictwo Te Deum, 2012.
- Groń, Ryszard. „Fenomen doktora Kościoła w historycznym rozwoju”. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 7, 1 (1999): 53–64.
- Hagedorn, Krzysztof. „Miejsca kultu w parafii Skrzatusz w okresie przedrozbiorowym (do roku 1772)”. *Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne* 4, 2 (1997): 85–104.
- Hagedorn, Krzysztof. *Dzieje parafii w Skrzatuszu w Polsce przedrozbiorowej (do 1772 r.)*, mps. Lublin, 1988.
- Historia residentiae Walcensis Societatis Jesu ab anno 1618 avo. Geschichte der Jesuitenresidenz in Walcz (Deutsch-Krone) 1618–1773*. T. 4, red. Max Rohwerder, Annelise Thriller. Köln–Graz: Böhlau Verlag, 1967.

- Hryniewicz, Waclaw, Jan Białostocki, Paweł Szaniecki, Karol Mrowiec, Jadwiga Sokołowska. „Barok”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 2 (kol. 42–61). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1976.
- Kaczynski, Reiner. „Theologischer Kommentar zur Konstitution über die heilige Liturgie Sacrosanctum Concilium». W: *Sacrosantum Concilium – Inter mirifica – Lumen gentium*, hrsg. von Peter Hünemann, Bernd Jochen Hilberath. Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil bd. 2, 1–227. Freiburg im Breisgau: Verlag Herder, 2004.
- Klaja, Grzegorz. *Msza święta w nadzwyczajnej formie rytu rzymskiego*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Dębogóra, 2020.
- Kobielus, Stanisław. *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2002.
- Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. *Instrukcja „O zachowaniu i unikaniu pewnych rzeczy dotyczących Najświętszej Eucharystii”* (25.03.2004). Kraków, 2004.
- „Konstytucje apostolskie”. W: *Synody i kolekcje praw*. T. 2. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2007.
- Korytkowski, Joannes. *Brevis Descriptio Historico-Geographica Ecclesiarum Archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis ad ordinem decanatum digestarum...* Gnesnae: Typis J.B. Lange, 1888.
- Kurek, Ryszard. *Leksykon świętych i błogosławionych diakonów*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2013.
- Lurker, Manfred. *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*. Kraków: Aletheia, 1994.
- Nadolski, Bogusław. *Ambona. Historia, znaczenie, symbolika*. Kraków: Petrus, 2008.
- Nadolski, Bogusław. *Leksykon liturgii*. Poznań: Pallottinum, 2006.
- Nichols, Aidan. *Patrząc na liturgię. Krytyczna ocena jej współczesnej formy*. Przeł. T. Glanz. Poznań: Klub Książki Katolickiej, 2005.
- Obertyński, Zdzisław. „Kościół i jego wnętrze (dokończenie)”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 5 (1949): 335–370.
- Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. T. 2. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2001.
- Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*, z trzeciego wydania Mszału Rzymskiego, Rzym 2002 oraz wskazania Episkopatu Polski. Poznań: Pallottinum, 2006.
- Panuś, Kazimierz. *Zarys historii kaznodziejstwa w Kościele katolickim. Kaznodziejstwo w Polsce*. Cz. 2. *Od średniowiecza do baroku*. Kraków: Wydawnictwo M, 2001.
- Piecuch, Bernadeta. *Karta zabytku ruchomego: Ambona, Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Skrzatuszu*. Poznań: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Poznaniu Delegatura w Pile, 2007.
- Plebański, Rafał. *Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Studium historyczno-architektoniczno-konserwatorskie*. Poznań: Biuro Dokumentacji Zabytków, 2009.
- Poscharsky, Peter. *Die Kanzel. Erscheinungsform im Protestantismus bis zum Ende des Barock*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1963.
- Prima, Francesco. „Ambona”. Tłum. Dariusz Chodyncki. W: *Nowy leksykon sztuki chrześcijańskiej*, 39–40. Kielce: Wydawnictwo Jedność, 2013.
- Prima, Francesco. „Kazalnica”. Tłum. Olga Bobrowska-Braccini. W: *Nowy leksykon sztuki chrześcijańskiej*, 418–419. Kielce: Wydawnictwo Jedność, 2013.
- Riesenhuber, Martin. *Die kirchliche Barockkunst in Österreich*. Linz, 1924.

- Rosier-Siedlecka, Maria Ewa. *Posoborowa architektura sakralna. Aktualne problemy projektowania architektury kościelnej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1979.
- Rotter, Lucyna. „Motywy biblijne w sztuce chrześcijańskiej”. *Theologos. Teologická revue* 10, 2 (2008): 33–48.
- Rymkiewicz, Beata. *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NM Panny w Skrzatuszu. Architektura i wystrój wnętrza. Dokumentacja historyczna wykonana na zlecenie Urzędu Wojewódzkiego, Wydziału Kultury i Sztuki, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Pile*. Szczecin: PP Pracownia Konserwacji Zabytków, Oddział w Szczecinie, Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej, 1988.
- Sacra Congregatio Rituum. „Instructio ad executionem Constitutionis de sacra Liturgia Recte Ordinandam” (26.09.1964). *Acta Apostolicae Sedis* 56, 13 (1964): 877–900.
- Snela, Bogdan. „Przestrzeń kościelna”. W: *Liturgika ogólna*, red. Franciszek Blachnicki, Zdzisław Biernat i in., 171–245. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1973.
- Sobór Watykański II. „Konstytucja o liturgii świętej”. W: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekry, deklaracje. Tekst łacińsko-polski. Nowe tłumaczenie*, 48–78. Poznań: Pallottinum, 2002.
- Szypa, Mariusz. „Bazylika mniejsza według prawa liturgicznego”. *Kościół i Prawo* 7, 20 (2018): 149–162.
- Święta Kongregacja Obrzędów. „Instrukcja o należyтым wykonywaniu Konstytucji o Liturgii Świętej «Inter Oecumenici»”. *Wiadomości Diecezjalne Katowice* 11–12 (1964): 129–144.
- Tomasz à Kempis. *O naśladowaniu Chrystusa*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1991.
- Tomczak, Krzysztof P. *Dokumentacja konserwatorsko-restauratorska. Skrzatusz. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, gm. Szydłowo, woj. Wielkopolskie. Ambona przyścienna z kon. XVII w. Poznań, maj 1998–grudzień 1999*. Opracowanie na zlecenie proboszcza parafii ks. Henryka Olesika SDB, mps.
- Twardy, Jan. „Miejsce i funkcje ambony w przestrzeni sakralnej”. W: „*Praedicamus Christum Crucifixum*”. *Słowo Boże w liturgii Kościoła*, red. Andrzej Żądło, 287–304. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2010.
- Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen*. Bd. 1. *Politische, Kulturgeschichtliche und Kunstgeschichtliche Entwicklung des Landes*, Verlag von Julius Springer, bearbeitet von Julius Kohte. Berlin: Uebersicht der Kunstgeschichte der Provinz Posen, 1898.
- Walczak, Roman. *Symbolika i wystrój świątyni chrześcijańskiej. Przewodnik po współczesnej architekturze wnętrza sakralnych według soborowych dokumentów Kościoła i aktualnego prawa kościelnego*. Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, 2011.
- Walczak, Roman. *Świątynia chrześcijańska i jej wystrój w świetle soborowych i posoborowych dokumentów Kościoła*. Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo OO. Bernardynów Calvarianum, 1999.
- Wit, Zbigniew. „Posoborowe normy kształtowania przestrzeni do sprawowania liturgii”. *Anamnesis. Biuletyn Komisji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski* 2 (1997/1998): 16–33.
- Wit, Zbigniew. „Wymogi liturgiczno-prawne wyposażenia kościoła”. *Ateneum Kapłańskie* 113, 483 (1989): 226–240.
- Wprowadzenie do drugiego wydania Lekcjonarza Mszalnego*. Poznań: Pallottinum, 2011.

Zieliński, Chwalisław. *Sztuka sakralna. Co należy wiedzieć o budowie, urządzeniu, wyposażeniu, ozdobie i konserwacji domu Bożego. Podręcznik opracowany na podstawie przepisów kościelnych*. Poznań–Warszawa–Lublin: Księgarnia św. Wojciecha, 1959.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu są dwie ambony znajdujące się w sanktuarium Matki Bożej Bolesnej w Skrzatuszu. Świątynia została w 2019 r. podniesiona decyzją Stolicy Apostolskiej do godności bazyliki. Jest to okazja, aby przybliżyć czytelnikowi wiedzę o miejscach głoszenia słowa Bożego w historii i współcześnie w sanktuarium. Analiza konstrukcji, kształtu i ikonografii zabawkowej, barokowej kazalnicy prowadzi do wniosku, że w wyniku prac renowacyjnych doszło do zmian w kolorystyce i niezrozumiałych przemieszczeń figur zdobiących kazalnicę, mających wpływ na jej wymowę teologiczną. Nowa ambona, wykonana w 2013 r., jest dobrze zaprojektowanym „stołem” słowa Bożego obok ołtarza („stołu eucharystycznego”), ale pozbawiona artystycznej symboliki. Znajomość zagadnień historycznych, formalnych, architektonicznych i ikonograficznych omawianych ambon daje wiedzę o kulturze wnętrz sakralnych północnej Wielkopolski i diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej w historii, zwłaszcza po Soborze Trydenckim w XVII i XVIII w. i po Soborze Watykańskim II.

Słowa kluczowe: Skrzatusz, sanktuarium Matki Bożej Bolesnej, bazylika, barok, XVII w., ambona, kazalnica, Sobór Trydencki, Sobór Watykański II

Abstract

SKRZATUSZ PULPITS

The subject of the article are two pulpits located in the shrine of Our Lady of Sorrows in Skrzatusz. The temple was raised in 2019 by the decision of the Holy See to the status of a basilica. It is an opportunity to bring closer to the reader the knowledge about the places of proclaiming the Word of God in history and today in the sanctuary. The analysis of the construction, shape and iconography of the historic Baroque pulpit leads to the conclusion that as a result of renovation works, there were changes in the color and incomprehensible displacements of the figures adorning the pulpit, affecting its theological significance. The new pulpit, made in 2013, is a well-designed “table” of God’s Word next to the altar (“Eucharistic table”), but devoid of artistic symbolism. Knowledge of the historical, formal, architectural and iconographic issues discussed in the pulpit gives knowledge about the culture of sacred interiors in Wielkopolska (northern Greater Poland) and the Koszalin-Kołobrzeg (Kołobrzeg) Diocese in history, especially after the Council of Trent in the 17th and 18th centuries and after the Second Vatican Council.

Keywords: Skrzatusz, sanctuary of Our Lady of Sorrows, basilica, baroque, seventeenth century, pulpit, Council of Trent, Vatican Council II